

Vrána, Filip

Historie brněnského pivovarnictví od zrušení propínace do první světové války

Studia historica Brunensia. 2023, vol. 70, iss. 2, pp. 31-71

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SHB2023-2-4>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79225>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20240118

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Historie brněnského pivovarnictví od zrušení propinace do první světové války

History of the Brno brewing industry from the abolition of propination to the First World War

Filip Vrána / filip.vrana@email.cz

Mendelova univerzita v Brně, Česká republika

Abstract

The study attempts to identify the basic factors that shaped the development of the brewing industry in Brno from the second half of the 19th century to the First World War. The abolition of the propination law in 1869 is particularly important, as it freed up the market and allowed investors to freely establish new breweries. In particular, the study analyses the development of První brněnský akciový pivovar a sladovna [First Brno Stock Brewery and Malt House], which is known today as the Starobrno brewery, the only industrial brewery still operating in the city. A significant part is also devoted to the competing Moravia brewery and others within the territory of today's city. The history of the Brno brewing industry was shaped by founding fever on the one hand and by competitive pressure tempered by cartelization on the other.

Keywords

Breweries – malt house – Brno – cartel – propination

Úvod

Historie vaření piva v Brně patří k nejstarším na Moravě. První nepřímá zmínka je obsažena již v privilegii krále Václava I., který městu v roce 1243 udělil městská práva.¹ Brněnští sladovníci patřili postupem času podobně jako například v Jihlavě mezi městskou elitu, což potvrzuje mj. jejich časté členství v městské radě. Význam, kterému se vaření piva v Brně už ve středověku těšilo, dokládá také vydání sladovnického řádu, tedy stanovení závazného poměru surovin v reakci na nízkou kvalitu piva v roce 1353.²

Jednotlivé pivovary stály uvnitř městských hradeb, sladovny byly původně vykázány za jejich okraj, aby se nakonec dvě z nich do areálu města v 16. století vrátily. Město také zřejmě pod tlakem šlechty a jejích pivovarů v brněnské aglomeraci koncentrovalo svoje snažení do městského pivovaru mezi dnešními ulicemi Starobrněnská, Dominikánská a Šilingrovým náměstím.

Brno se jako hlavní město Moravy postupně rozrůstalo a po josefinských reformách, které zasáhly i oblast pivovarského oboru zejména zrušením práva mílového v roce 1788,³ se stalo jedním z nejvýznamnějších průmyslových center monarchie. S tím souvisel i zájem o pivo, který musely uspokojit místní pivovary a provozy z okolních, zejména panských sídel, protože dopravní poměry ještě pravidelný transport na větší vzdálenost neumožňovaly.

Počet obyvatel, rozrůstání aglomerace a technologické novinky, které zaváděl už sládek František Ondřej Poupě,⁴ přímo vybízely k zakládání nových provozů. Protichůdným směrem ale působily právní poměry, zejména propinační právo. To platilo na Moravě až do roku 1869. Jeho zrušením konečně padla poslední bariéra rozvoje tohoto perspektivního oboru. Z období do tohoto roku sice některé nové projekty známe – ty se ale buď neuskutečnily, nebo je provázely značné komplikace. Rok 1869 tak znamená výrazný předěl, od té doby se totiž zakládaly pivovary tzv. na zelené louce. Zároveň se otevřel trh a začaly na něm fungovat konkurenční vztahy zahrnující také boj o hostince, konjunkturu střídající období koncentrace, zahrnující kartely, akvizice a zanikání slabších hráčů. Cílem této práce je popsat v základních bodech tyto poměry a uvést je do širšího kontextu. Sledované období zahrnuje v pivovarnickém oboru epochu v mnoha směrech dynamickou a unikátní, protože se v ní mísí jistá setrvačnost starých podniků a na druhé straně dravost nastupující nové podnikatelské elity. Konsolidace trhu také nabízí pohled na první pivovarský kartel.

1 FLODR (2001), s. 208.

2 Tamtéž, s. 177–178.

3 BASAŘOVÁ (2011), s. 27.

4 V brněnském městském pivovaru sládkoval v letech 1798–1805.

Situace do roku 1869

V polovině 18. století byl na území tehdejšího Brna pouze jeden městský pivovar s výstavem 10 635 sudů (asi 24 078 hl).⁵ Kromě toho mělo Brno ještě další pivovar na svém panství v Kuřimi (2100 sudů). K tomu můžeme v samotné brněnské aglomeraci přičíst panské pivovary, které byly převážně v rukou duchovenstva: Staré Brno (cisterciáčky, 1725 sudů), Brněnské Ivanovice (velehradští cisterciáci, 100), Medlánky (Ústav šlechtičen, 210), Královo Pole (kartuziáni, 910), Řečkovice (jezuité, 1660), Zábrdovice (premonstráti, 1089) a Chrlice (olomoucké biskupství, 1942).⁶ Šlechtě patřily pivovary v Jehnicích (Lichtensteinové, 80 ¼) a Líšni (Marie J. V. Freienfels, 960 sudů).

Přestože počet obyvatel Brna s předměstími postupně rostl, počet pivovarů na území dnešního Brna byl ve 40. letech 19. století ještě nižší, protože zanikly pivovary v Zábrdovicích⁷ a Medláncích. V rámci hradeb tehdejšího města stál jen městský pivovar na 22 272 věder (asi 12 606 hl), provoz na Starém Brně uvařil 5 300 věder. Kromě toho byly panské pivovary v Brněnských Ivanovicích (Nenovicích – v té době aktuálně pronajat, ale mimo provoz), Chrlicích, Jehnicích, Líšni a Řečkovících. Z nich největší v Řečkovících vyráběl 10 000 věder.⁸ Dalšímu rozšíření oboru bránily, jak už jsme zmínili, právní poměry, které v podstatě konzervovaly status quo. Zajímavou snahou situaci změnit bylo vybudování nového pivovaru na svatoanenském území. Hrabě Dietrichstein ve snaze zpeněžit ječmen ze svých panství v okolí Brna přikoupil budovy po Schwarzově textilní továrně na dnešní Hybešově ulici ve snaze postavit zde kolem roku 1840 pivovar. Nesetkal se ale s pochopením starobrněnského vrchnostenského úřadu, který se odvolal do Vídně. Dietrichstein ve sporu zvítězil mj. s odkazem na propinační právo, které dávalo vrchnosti právo vařit pivo a vyrábět lihové nápoje, a ty následně šenkovat a dlouho stálo v kontradikci s městskými právy. Mezi námitkami proti novému pivovaru, který vyrostl vedle nemocnice, se zmiňovaly otázky hygieny v souvislosti s mělkou vodou a obavy ze znečišťování okolí špitálu.⁹

Pivovar na dnešní Hybešově ulici fungoval od 40. let 19. století, ale z hlediska dějin oboru byl pouze epizodou a zřejmě skončil pro špatnou kvalitu piva. Na začátku 60. let 19. století dosloužil také brněnský městský pivovar. Problémem byla značně stísněná parcela, která byla v situaci, kdy pivovary postupně přecházely ze svrchního na spodní kvašení a musely budovat rozsáhlé sklepy, zcela nevyhovující. Na druhou stranu byl podnik atraktivní pro potenciální nájemce tím, že měl právo propinace. Město zvažovalo několik možností, co s areálem dělat, nakonec ale všechny plány ztroskotaly, až byl v roce 1862 organizován dražební prodej zařízení pivovaru.

Adresář Brna z roku 1862 uvádí v tehdejší městi bez okolních obcí tři pivovary: Theodora Berana na Křížové 5 (dnes Pekařská 80), Moritze Fröhlicha na Starém Brně

5 CHYLÍK (1948), s. 57. Jeden rakouský sud měl 4 vědra po 56,6 litrech.

6 Tamtéž, s. 129.

7 Za zánikem zábrdovického pivovaru bylo zemětřesení dne 20. 2. 1786, viz heslo *Zemětřesení v Zábrdovicích*: Internetová encyklopedie dějin Brna.

8 SMUTNÝ (2016), s. 87.

9 TUŽÍNOVÁ (2004), s. 9.

a firmy *Kobler & Wohlmuth* na dnešní Hybešově.¹⁰ Pivovar na katastru Křížové byl dlouhodobě označován jako Křížovnický s odkazem na území, kde vznikl a kde se patrně vařilo pivo v režii johanitů už od středověku. Areál stojící uprostřed linie mezi městským pivovarem a tím starobrněnským „*klášterním*“ se postupně od 50. let 19. století rozvíjel, přestože i zde byla parcela značně stísněná. Z roku 1863 je projekt na vestavění parního kotle a stroje.¹¹ O rok později byl projektován nový komín.¹²

Konjunktura, růst počtu obyvatel a volný kapitál vedly v Brně i jiných městech k úvahám o nových akciových projektech. Jeden takový se dá vystopovat už k roku 1862, kdy se ale ještě neuskutečnil.¹³ Projekt vrátili investoři na scénu znovu o pět let později. Základní kapitál byl plánován na 500 000 až 1 milion zlatých a ke konci roku 1867 byla část upsána zakládacím komitétem a dalšími brněnskými průmyslníky. Větší část byla směřována k veřejnému úpisu. V zakládacím komitétu byl podnikatel v cukrovarnictví Moritz Johann Bauer, velkoobchodník Isidor Vincenc Flesch, L. Putzker jako ředitel brněnské filiálky úvěrního ústavu pro obchod a řemesla a advokáti Rafael Ulrich a Rudolf Otta. O místě výstavby pivovaru v té době ještě nebylo rozhodnuto, nejvíce se mluvílo o Kamenném Mlýně, který patřil městu.¹⁴

Na stejném místě chtěl stavět nový pivovar o kapacitě 100 000 věder sládek z „*Hybešovy ulice*“ Wohlmuth¹⁵. Dobový článek z Moravských novin v této souvislosti uvádí, že Brno mělo v té době dva pivovary, v jednom z nich se přestalo vařit¹⁶ a druhý nemohl pro svou omezenost místním potřebám stačit.¹⁷ Krátce na to upřesňují stejné noviny, že projekt akciového pivovaru vedený Bauerem nemá s Wohlmuthovým nic společného, ač oba podniky plánovaly výstavbu na stejném místě.¹⁸ Akciová společnost následně dostala od ministerstva vnitřních záležitostí povolení, „*že předchozí kroky a opatření zaváděti se mohou*“.¹⁹ Výbor se teprve měl obrátit na „*obecnostvo*“ k úpisu akcií. Je ale zřejmé, že se projekt nakonec neuskutečnil.²⁰

Z uvedených informací vyplývá, že tendence k vybudování nových podniků se v Brně objevovaly již před zrušením propinace v roce 1869, většinou se ale nerealizovaly a brněnskou pivní spotřebu tak kryly z velké míry také pivovary z okolních obcí, které dnes

10 *Handels, Gewerbe* (1862), s. 72.

11 Archiv města Brna, Sbírký map a plánů – Účelové stavby, Ne 40.

12 Archiv města Brna, Sbírký map a plánů – Účelové stavby, Ne 41.

13 Nabízí se otázka, do jaké míry souvisel tento rok s uzavřením městského pivovaru.

14 Moravské noviny 10. 12. 1867, s. 3.

15 Ten se dříve angažoval i jako nájemce městského pivovaru.

16 Není jasné, zda je míněn již zavřený pivovar na Hybešově nebo provoz na Pekařské, který mohl být v rekonstrukci.

17 Moravské noviny 14. 11. 1867, s. 3.

18 Moravské noviny 26. 11. 1867, s. 3.

19 Moravské noviny 11. 1. 1868, s. 3.

20 Firma se nevyskytuje v rejstříku firem Krajského soudu v Brně (Moravský zemský archiv Brno, fond C11), v pivovarských statistikách, není zmíněna ani v pozdějších ročnících Moravských novin, které zahrnovaly úřední zprávy. Závěry předchozí literatury se tak v tomto smyslu jeví jako liché: CIBULKA–SPIŠÁK (2012), s. 110; SMUTNÝ (2012), s. 32.

jsou součástí města.²¹ V roce 1857 v moravské metropoli už s připojenými předměstími žilo 58 809 osob, v roce 1869 jich bylo 73 771.²² Ve městě byly před zrušením propinace čtyři oprávněné osoby, bez jejichž souhlasu nemohl nový podnik vzniknout. „*To plně ilustruje totální roubík veškeré průmyslové činnosti*“, komentoval poměry jeden z brněnských pivovarníků Julius Brauner.²³ Právě rok 1869 je tím klíčovým pro rozvoj celého průmyslu a zakládání pivovarů tzv. na zelené louce, což je tendence, kterou dodnes můžeme ilustrovat na řadě nedávných pivovarských výročí. Pivovary „*Gambrinus*“, Náchod, „*Starobrano*“, Nová Paka nebo Pardubice, ty všechny vznikaly právě v tomto období.

Zrušení propinace a zakládání nových pivovarů

Zatímco založit nový pivovar bylo možné před rokem 1869 jen s velkými obtížemi a neměnil to výrazně ani revoluční rok 1848,²⁴ zrušením propinace legislativně bariéra vstupu do tohoto dynamicky se rozvíjejícího odvětví zcela padla. Císař František Josef I. podepsal zákon týkající se zrušení a vykoupení propinačních práv pro Markrabství moravské 29. dubna 1869, ve sbírce zákonů a nařízení předpis vyšel 22. května.²⁵ Zákon rušil dosavadní výhradnost práva, pomocí kterého mohly být zřizovány nejen pivovary, ale i vinopalny. Za zrušení této výhradnosti byla stanovena náhrada ze zemských prostředků, která se odvíjela z průměrné roční výroby vypočítané z let 1857 až 1866. Pokud některý z pivovarů v této době nevyráběl, měli úředníci zpětně najít nejbližší pětileté období, kdy byl v činnosti. Náhrada měla být vyplacena ve výši jednoho rakouského krejcaru za každé vědro roční výroby. Odběratelé, kteří měli dosud k propinátorovi²⁶ závazek odebírat pivo, se z tohoto závazku mohli vykoupit. Závazek na nemovitosti v případě, že se obě strany nedohodly ani nešly do sporu, odpadl automaticky po 20 letech.²⁷ „*S pádem těchto překážek byla odstraněna důležitá překážka volného rozvoje pivovarnického průmyslu, který se díky liberální legislativě v oblasti obchodu (...) vyvinul ve skutečný zpracovatelský průmysl*“, napsal později k historickému datu Brauner.²⁸

Je zřejmé, že zrušení propinace bylo očekávaným krokem, na který se někteří podnikatelé snažili připravit. Jen několik měsíců před zrušením propinačního práva byl založen nový pivovar v Plzni – šlo o *První plzeňský akciový pivovar*, později známý jako

21 Příkladem je modernizace pivovaru v Nenovicích (Brněnských Ivanovicích) na parní pohon v roce 1869. Blíže viz *Moravské noviny*, 8. 7. 1869, s. 2.

22 PEŠA–DŘÍMAL (1973), s. 16.

23 BRAUNER (1898), s. 566.

24 Patentem ze dne 7. 9. 1848 byl zrušen pivní a kořaleční závazek na vrchnostenských stacích. Tento závazek ale dál platil, pokud se zakládal na smlouvách soukromoprávních. Výhradní právo vařit pivo pro města a šlechtu platilo dál. Blíže viz *Ottův slovník naučný* (1903), s. 773.

25 *Zákony a nařízení zemská* (1869), s. 41–51.

26 Případně od majitelů, kteří tuto výsadu od původních vlastníků převzali.

27 *Zákony a nařízení zemská* (1869), s. 41–51.

28 BRAUNER (1898), s. 566.

Gambrinus.²⁹ Zakládání pivovarů korespondovalo s obecně gründerským obdobím let 1867–1873, kdy vznikaly statisíce akciových společností, mnohdy s fiktivním kapitálem. Řada z nich pak zkrachovala v souvislosti s hospodářskou krizí roku 1873. Zrušení propinačního práva nejen na Moravě, ale i v Čechách, umožnilo zakládání pivovarů na tzv. zelené louce, což je významné zmínit s celkovou tendencí přechodu ze svrchního na tehdy módní spodní kvašení. Tento krok je patrný nejpozději od začátku 40. let a jeho akceleraci můžeme dát do souvislosti s věhlasem plzeňského ležáku po spuštění nového právovárečného pivovaru v roce 1842.³⁰ Budovat rozsáhlé sklepy a další zařízení, které spodní kvašení vyžadovalo, bylo ale často ve starých komplexech obtížné, ba nemožné. Zakládání nových pivovarů ve volném prostoru mělo tu výhodu, že bylo možné postavit pivovary zcela moderní, což souviselo s pokračující tendencí v řadě dalších technologických postupů, které se týkaly například i sladovnictví a vertikálních vzdušných hvozdu.³¹ Pivovarnictví a sladovnictví se stávalo oborem, který opustil dříve zažité postupy a dynamicky se vyvíjel na vědeckém principu namísto dřívější empirie.

S technologickými novinkami souvisela také větší angažovanost strojůren, které se na obor začaly postupně specializovat právě v souvislosti s tím, jak vznikala celá řada nových pivovarů. Boom pivovarnictví nahradil v potravinářském průmyslu zakládání cukrovarů, což se dotklo i Moravy. Zdokonalené cukrovarnictví mělo také dopad na použití strojů v pivovarnictví, kde byla až na výjimky do té doby většina činností vykonávána ručně.³² Se zakládáním nových průmyslových provozů rostla i výroba. Zatímco v roce 1848 vyrobily všechny moravské pivovary dohromady 446 110 hektolitrů piva, v sezoně 1871–1872 to byl už více než milion.³³

Začátek 70. let 19. století přinesl několik pivovarských projektů v Brně a okolí, z nichž řada byla realizována. Už v roce 1870 otiskly Moravské noviny zprávu, že chce spolek brněnských podnikatelů vystavět nedaleko Pisárek „na Švarcavě“ nový pivovar a restauraci a zakoupil prý k tomuto cíli již potřebné pozemky.³⁴ Díkce odpovídá patrně obnovenému projektu v Kamenném Mlýně, který už dříve zkrachoval.

Uskutečnil se naopak jiný projekt. V roce 1871 prodal na druhém konci Pisárek šlechtic Eduard Schönburg-Hartenstein dvojici Josef Mandl a Hermann Karl Hayek³⁵ poze-

29 BASAŘOVÁ (2011), s. 107.

30 Chodounský uvádí k roku 1841 v Čechách 1052 pivovarů, z nichž 938 vařilo na svrchní kvašení, 97 na spodní i vrchní a jen 17 na výlučně spodní kvasnice. Za 20 let pak poměr přestoupil ve prospěch spodního kvašení. Blíže viz CHODOUNSKÝ (1891), s. 62.

31 Změny podrobně popisuje CHODOUNSKÝ (1891). Naposledy se rozsáhlé tématu věnovali STAREC–HOLUB (2019).

32 CHODOUNSKÝ (1891), s. 142.

33 BRAUNER (1898), s. 567.

34 Moravské noviny 3. 3. 1870, s. 2.

35 Naroděn 20. 10. 1840 Milotice – zemřel 1. 7. 1915 Brno. Syn Michaela. Spolu se svým příbuzným Josefem Mandlem vytvořili veřejnou obchodní společnost k provozu pivovaru na Starém Brně. 20. 1. 1873 požádal o zápis firmy Mandl et Hayek, která byla vymazána v roce 1888 po prodeji podniku firmě *Erste Brünnner Actien Brauerei und Malzfabrik* v B. Ivanovicích. V roce 1875 se oženil s Louisou Antoniií Marií, dcerou Josefa Mandla, nájemce palírny v Podolí. V roce 1882 přestoupil se syny na katolickou víru. V době své smrti byl jedním z nejváženějších brněnských průmyslníků, na Starém Brně byl až do své smrti předsedou správním

mek, na kterém se těžila hlína.³⁶ Zřejmě v souvislosti s tím prodal kníže bystřickému sládku Hayekovi i starý, dříve klášterní pivovar za sumu 75 000 zl.³⁷ O rok později začali Mandl a Hayek budovat nový provoz vedle klášterního pivovaru. Nejdříve se stavělo 19 oddělení ležáckých sklepů a budova varny.³⁸ Počáteční kapacita činila 40 000 hl.³⁹ Jiné pozdější zdroje hovoří o plánované kapacitě 50 000 hl.⁴⁰ K budování pivovaru se zachovalo i několik zmínek v novinách. Například v srpnu 1872 stavebníci museli odstřelit část skály, přičemž množství kamení odletělo až do zahrady klášterního pivovaru, která byla plná hostů. „*Jest pravý div, že nestalo se neštěstí, obzvláště, když ještě řečenou ulicí veliký počet obecnstva domů se vracel. Ostatek učiněno opatření, aby se budoucně nic podobného nestalo*“,⁴¹ napsala o události Moravská orlice.

Svou firmu si společníci Josef Mandl a Hermann Hayek nechali zapsat až v lednu 1873.⁴² Výroba pokračovala v staré barokní budově pivovaru, později byl tento areál přebudován na sladovnu.⁴³ Kníže Schönburg-Hartenstein vlastnil i královopolské panství, kde byl starý pivovar. Místo něj chtěl postavit nový provoz na místě tzv. Červeného mlýna zároveň s hostinskými místnostmi.⁴⁴ Tento projekt se nikdy neuskutečnil a je nutné říci, že tak jak nové pivovary vznikaly na vlně konjunktury, jiné projekty zůstaly jen na papíře, případně v podobě výzvy na upsání akcií v novinách. Jako příklad můžeme z okolí Brna uvést nikdy neuskutečněné projekty pivovaru v Ivančicích, respektive snahu rolnické sladovny v Rajhradě rozjet i pivovarskou výrobu.

K roku 1872 se váže naopak budování nového pivovaru se sladovnou v Brněnských Ivanovicích, který později majetkově „*Starobrno*“ pohltil.⁴⁵ Nový pivovar vznikl i na dnešní Staňkově 10. Navrhl jej projektant Karel Matzenauer a byl na várku 80 věder (45 hl). Pivovar vystavěl na tehdejší Velké Nové ulici 58 Josef Bauer.⁴⁶ Dle dochované listiny bylo Josefu Bauerovi povoleno postavit pivovar se strojním zařízením a kotlem podél cesty vedoucí od Lužánek do Králova Pole na jeho parcele a na přilehlých pozemcích koupených roku 1872 od Antona Schindlera. Koncem roku 1873 se v zahradě pivovaru projektovalo

radu. Býval i prezidentem modřického cukrovaru. Noviny jej popisovaly jako dobročinného, spravedlivého muže, který pomáhal, kde bylo potřeba. Viz Hlas 3. 7. 1915.

36 ČIŽMÁR (2002), s. 25.

37 Moravské noviny 4. 4. 1871, s. 2.

38 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), prozatímní inventární seznam, s. 3.; TEŠ–CICVÁREK–ZMIDLOCH (1992), s. 5.

39 *Starobrno 100* (1972), nečíslováno.

40 *Deset let technické práce* (1928), s. 129; *Mezinárodní výstava* (1929), s. 48.

41 Moravská orlice X, 13. 8. 1872.

42 Moravský zemský archiv Brno, C 11 Krajský soud Brno, firemní agenda, kart. 3348, sign. D 19/1873. Firma Mandl & Hayek byla vymazána po sloučení se společností První brněnský akciový pivovar a sladovna v Nenovicích v roce 1889.

43 ČIŽMÁR (2002), s. 25.

44 Moravské noviny 25. 4. 1871, s. 2.

45 LIKOVSKÝ (2000), s. 19.

46 Kusé informace k tomuto projektu bohužel neumožňují blíže popsat osobu zakladatele.

skladiště.⁴⁷ Tento pivovar je později v pivovarské literatuře uváděn i jako Haustův, Brejchův, Schebrlleho, Zadražilův a Tůmův (Novopramen).

Konjunktura skončená v roce 1873 tedy brněnský pivní trh významně oživila. Adresář tehdejšího Brna bez později připojených obcí uvádí k roku 1874 sice jen starobrněnský pivovar na Pisárecké 8 a Křížovnický na Pekařské 80,⁴⁸ zároveň však působily na území tehdejšího Brna sklady chrlického, ivanovického, řeckovického, plzeňského a rosického piva.⁴⁹ Ve městě bylo 26 pivních šenků, v rámci starobrněnského pivovaru dokonce dva na Pisárecké 1 a 8. Šenk byl také v bývalém městském pivovaru na dnešní Starobrněnské. K tomu se na tehdejší Bednářské (dnes Jugoslávská) ulici 10 nalévalo opatovické pivo, na Veselé 27 byla Winterbierhalle a další Bierhalle byla na Nádražní 22.⁵⁰ Již zmíněné nově budované pivovary v Brněnských Ivanovicích a na Staňkově stály za hranicí tehdejšího Brna. Na celé Moravě působilo v sezóně 1870–1871 251 pivovarů s výrobou 1,684 milionu věder včetně dalších provozů v brněnské aglomeraci. V Čechách jich pracovalo 959 (9,746 mil. věder).⁵¹

Podnikatelé v brněnském pivovarnictví

Počet pivovarů na Moravě se postupně snižoval a současně rostla výroba největších z nich. Trh se začínal konsolidovat a menší a finančně nezajištěné podniky krachovaly. V sezóně 1883–1884 pracovalo na Moravě 35 pivovarů s výrobou přes 10 000 hl. Silné zastoupení měly na předních místech provozy z brněnské aglomerace. Největší byl ještě měšťanský pivovar v Olomouci nájemce Eduarda Hamburgera o výstavu 59 769 hl, na druhém místě pak statistiky zahrnují starobrněnský podnik *Mandl & Hayek* – 49 800 hl, třetí v pořadí Řečkovice nájemce Samuela Morgensterna 33 192, čtvrté Nenovice (Brněnské Ivanovice) M. Hayeka 31 680 a pátý Jarošov u Uherského Hradiště Šalomona Brauna 28 072 hl. Pivovar na Pekařské Braunera a Lamberga skončil na 13. místě s výstavem 19 320 hl, jehnický pivovar měl výstav 14 160 hl.⁵² Pro srovnání v Čechách působilo 135 pivovarů s výstavem nad 10 000 hl, ve Slezsku 6.⁵³

Faktem hodným zaznamenání je, že ve většině případů byli majiteli nebo nájemci zmíněných pivovarů židovští podnikatelé, kteří byli se svými regionálními „konkurenty“ často v příbuzenském vztahu. V Brně a okolí tedy najdeme ekvivalent vazeb podrobně popsany na Olomoucku ve sladovnických a pivovarských rodinách M. Viktoříkem,⁵⁴ ostatně příbuzenské vazby a svatby v rámci byznysu nebyly ničím výjimečným ani v jiných

47 Archiv města Brna, Sběrka map a plánů – Účelové stavby, Ne 47 a Ne 48.

48 *Brünner Handels- und Gewerbe-Adressbuch* (1874), s. 5.

49 Tamtéž, s. 4.

50 Tamtéž, s. 4.

51 Český sládek I, 1878, s. 4–5.

52 Kvas XIII, 1885, s. 381–382.

53 Tamtéž, s. 380–383.

54 VIKTOŘÍK (2007).

oborech podnikání, například v textilnictví. Udržovaly kontinuitu a posilovaly podnikatelské vazby.

Aktivity židovských podnikatelů se stupňovaly po josefinských reformách. Najímali si pivovary, obchodovali s obilím ve velkém, mohli nakupovat erární a ostatní veřejné budovy ke zřízení továren. Zásadní zlom přinesl rok 1848. Židé byli prakticky zrovnoprávněni s ostatním obyvatelstvem a byl zrušen jejich nucený pobyt v ghettech. V této souvislosti Viktořík upozorňuje na úzkou vazbu židovských podnikatelů s německým liberalismem.⁵⁵ V souvislosti s olomouckým sladovnictvím zároveň popisuje specifikum spočívající v rozvíjení a udržování rodinných obchodních tradic, židovské souměřitelnosti a důmyslné sňatkové politice, která v podstatě stvrzovala tradiční obchodní vazby.⁵⁶ Totéž se dělo i v Brně a okolí.

Zde můžeme nastínit jen některé z příbuzenských vazeb, které jsou pro naše téma podstatné. Začneme u Michaela Hayeka (1812–1884), který byl majitelem pivovaru v Hodoníně, od roku 1849 měl v nájmu knížecí pivovar v Dolních Věstonicích⁵⁷ a od roku 1872 pak také nově zbudovaný pivovar v Brněnských Ivanovicích.⁵⁸ Provozoval také sladovnu Ignaze Wohlmutha tamtéž, v níž vyráběl slad na prodej, čehož se později vzdal. V roce 1882 vzal za spolčníky syny Sigmunda a Leopolda, aby sám z firmy vystoupil. Synové ji vedli do roku 1888, kdy se pivovar v Brněnských Ivanovicích stal součástí *a.s. Erste Brünner Actienbrauerei und Malzfabrik*.⁵⁹ Michael Hayek byl strýcem Adolfa Löwa (1848–1915), který byl od roku 1892 nájemcem pivovaru v Jehnicích, který později včlenil do *a.s. Moravia*.

Důležitou postavou je i Hermann Karl Hayek (1840–1915), který byl synem již zmíněného Michaela a příbuzný byl i se svým kolegou Josefem Mandlem. Jeho syn Johann Josef/Hans působil jako ředitel akciového pivovaru a oženil se s dcerou Emila Löwa, ředitele cukrovaru ve Slavkově.⁶⁰ Vrchním ředitelem a pak předsedou *a.s. Erste Brünner Actienbrauerei und Malzfabrik* byl i další syn Michaela Hayeka Sigmund Adolf (1849–1920), kterého najdeme ve vedení řady dalších podniků, například cukrovaru ve Šlapanicích.⁶¹

Dalšími židovskými rodinami podnikajícími v brněnském pivovarnictví byli Morgensternové, kteří měli pronajatý nejdříve pivovar v Králově Poli, odkud přenesli výrobu do větších Řečkovic, aby si následně postavili vlastní pivovar – Moravii na rohu dnešních ulic Kotlářská a Štefánikova, kde již dříve měli sladovnu.⁶² Židovskou rodinou byli

55 Tamtéž, s. 25.

56 Tamtéž, s. 26.

57 HELLER (1890), s. 52.

58 SMUTNÝ (2012), s. 150.

59 Tamtéž, s. 150.

60 Tamtéž, s. 150.

61 Tamtéž, s. 150. Dále též HELLER (1890), s. 52. Sigmund Hayek se narodil v roce 1849 jako třetí syn Michaela v Hodoníně. Ve stejném roce jeho otec najal pivovar v Dolních Věstonicích. Sigmund chodil na reálku do Hodonína a částečně do Brna a pak šel na obchodní školu do Vídně. Jako čtrnáctiletý se zapojil do práce v rodinném podniku. V roce 1872 se přestěhoval s rodinou do Brněnských Ivanovic, kde byl v letech 1880–1889 starostou. V podniku svého otce působil do roku 1888, kdy došlo k převzetí společnosti novým kapitálem. Následně řídil jak pivovary v Brněnských Ivanovicích, tak na Starém Brně.

62 Roku 1868 byla postavena sladovna a v roce 1894 pivovar.

i Lambergové a s nimi spříznění Braunerové provozující pivovar na Pekařské, dále pak předchůdce Mandla a Hayeka Moritz Fröhlich⁶³ nebo Winterové,⁶⁴ kteří měli několik dekád pronajatý panský pivovar v Sokolnicích, který do Brna pivo vozil. Židovské rodiny ve velkém obchodovaly i se sladem. K největším firmám patřila společnost *Schindler & Stein*. Samuel Schindler se přitom angažoval i v Moravii.⁶⁵ Tyto uvedené příklady, které by si zasloužily samostatnou studii, jasně prokazují, že brněnský pivovarský a sladovnický byznys byl krátce po otevření trhu především židovskou doménou. To se časem měnilo mj. jiné konverzí některých původně židovských podnikatelů k většinovému katolictví a také větší agilitou českých sládků, kteří si brněnské pivovary najímali. Samostatnou kapitolou je angažmá bankovních domů a jejich kapitálu.

V roce 1887 pracovalo na Moravě už jen 166 pivovarů a všechny na spodní kvašení. Z první pětky byly hned čtyři provozy vlastněné židovskými majiteli. Ve výrobních statistikách vedl stále olomoucký pivovar Eduarda Hamburgera s výstavem 62 379 hl, druhý v pořadí byl ten starobrněnský Mandla & Hayeka 56 160 hl, třetí řečkovický S. Morgenterna 36 912, následován Nenovicemi a.s. 36 060 a právovárečným měšťanstvem z Jihlavy 29 520 hl. Křížovnický pivovar dvojice Brauner & Lamberg vyrobil 19 740 hl, Jehnice 18 864 hl a Brejcha na dnešní Staňkově 14 950 hl. Přes 10 000 hl na Moravě vyrobilo 34 pivovarů.

Rok 1887 znamená dokončení významné modernizace jehnického pivovaru, který vlastnil Theodor Offermann. Na jeho případě můžeme ilustrovat další zajímavý trend, tedy propojení strojírenského průmyslu a novinek v pivovarnickém oboru. Offermannové přišli do Brna v 18. století z Německa počínaje Johannem Heinrichem (1748–1793), který byl synem majitele soukenické továrny v Monschau.⁶⁶ V Brně nastoupil do Köffilerovy manufaktury, ale po deseti letech se osamostatnil. Rodina podnikala zejména ve vlnářství, posléze přidala cukrovarnictví, strojírenství a díky Theodorovi, který v roce 1863

63 Moritz Fröhlich (1801–1886) působil jako nájemce řady pivovarů, například v Novém Jičíně či Skrbni u Olomouce. Ve 40. letech 19. století přesídlil na Staré Brno, kde provozoval nejdříve výrobu likérů a rosolky. Zabýval se také výčepem pálenky, výrobou lisovaného droždí, prodejem tabáku a provozem pivovaru na Starém Brně, kde byl dlouhodobým nájemcem do doby, než schönburský kníže starý pivovar prodal dvojici Mandl a Hayek.

64 Klíčovou postavou byl Bernhard Winter (1810–1889), který v polovině 19. století získal nájem panského pivovaru v Sokolnicích, kde jeho rodina vydržela až do vzniku Československé republiky. Hrabě Mitrovský nájem pivovaru, který pravidelně dodával i do Brna, neustále prodlužoval, až jej prakticky nebylo možné pronajmout nikomu jinému, protože větší část strojního vybavení už nepatřila majiteli, ale nájemci. Pivovar v Sokolnicích patřil v širší brněnské aglomeraci k těm větším. Po smrti Bernharda Wintera převzala nájem pivovaru jeho rodina – nejdříve syn Ignác a po jeho smrti v roce 1910 pak Ignácovi potomci Robert a Otto.

65 Z obchodníků Samuela Schindlera (1846–1919) s Alexanderem Steinem (1851–1912) se v roce 1886 stali majitelé sladovny v Újezdě u Brna poté, co místní rolníci nevládli ufinancovat provoz. V roce 1908 přidali Schindler se Steinem sladovnu v Chrudimi a později i ve Slavkově u Brna. Exportní sladovna Schindler a Stein patřila k největším podnikům v českých zemích. Samuel Schindler byl jmenován císařským radou. Zemřel krátce po vzniku Československé republiky, v oboru pak podnikal zejména jeho syn Alexander, který musel přenést sídlo společnosti z Vídně do Brna. Firma v roce 1922 získala ještě Hanáckou sladovnu a.s. v Kroměříži.

66 SMUTNÝ (2012), s. 296.

koupil statek Jehnice, i pivovarnictví.⁶⁷ Theodor Gustav Anton Offermann (1822–1892) byl vnukem Johanna Heinricha, měl podíl na vedení strojírný Thomase Bracegirdla, který byl jeho tchánem a po jejím sloučení s Luzovou strojírnou byl i předsedou správní rady nově vzniklé *První brněnské strojírný*,⁶⁸ která se v budoucnu začala orientovat i na pivovarnický průmysl. V době, kdy Offermann statek Jehnice kupoval, byl tamní pivovar spíše menším podnikem. Offermann jej ale modernizoval, respektive vystavěl pivovar zcela nový. Klíčová je stavba započatá v roce 1886 a dokončená o rok později. Plány na úpravy jižního křídla zpracovala Ringhofferova strojírna, stavbu provedl Ferdinand Sehnal z Králova Pole.⁶⁹ S instalací nových parních strojů započali montéři 9. prosince 1886. Tento letopočet i iniciály investora byl ještě do nedávné úpravy areálu developerem, která nenávratně zničila původní průmyslový komplex, na fasádě bývalé varny pivovaru.⁷⁰ Stavební práce skončily v únoru 1887.⁷¹ To už byl pivovar čtyři roky v rukou nezletilého Bruna Bauera, kterému pivovar jeho dědeček daroval.⁷² Otec malého Bruna – Bruno Johann (1843–1924) pocházel z židovské rodiny podnikatelů ve vlnářství a cukrovnictví. Vedl například cukrovary v Tišnově a Králově Poli, ke kterým v roce 1882 udělil prokuru synu Theodora Viktoru rytíři Offermannovi, takže aktivity obou rodin se prolínaly.⁷³ O pivovar se ale od roku 1892 a patrně i dříve staral sládek Adolf Löw,⁷⁴ který si jej po Offermannově smrti pronajal a později převedl obchodně do skupiny *Moravia*. Jehnické pivo se pak vozilo i do Vídně, mj. zřejmě proto, že se v podniku angažoval spolek vídeňských bank.⁷⁵

V roce 1888 došlo na brněnském trhu k významné změně a ustavení společnosti *První brněnský akciový pivovar a sladovna*. Firma vznikla na základě povolení ministerstva vnitřní záležitostí ze dne 29. 3. 1888 společností *Kester & Bachmann* v Mnichově, Sigmundu Hayekovi, Leopoldu Hayekovi a firmě *Michael Hayek* v Brněnských Ivanovicích. Jejím účelem bylo získání a pokračování provozu pivovaru M. Hayek v Ivanovicích se všemi hostinci a právy, jeho rozšíření a dále zřizování, získávání a provoz jiných pivovarů, hostinců a koncesí výčepnických. Firma hned avizovala, že vedle dosud obvyklých piv ležáku a březňáku bude čepovat „*nenovické bavorské pivo Gambrinovo*“.⁷⁶ Původní akciový kapitál byl 375 000 zlatých

67 Tamtéž, s. 299.

68 MENŠÍKOVÁ (2008), s. 115.

69 Tamtéž, s. 115.

70 V podstatě jde po necitlivém zásahu developera o poslední zřetelný relikv, který připomíná původní účel objektu.

71 ČERNOHLÁVEK (2012), s. 89.

72 Offermannova dcera Adéla si vzala Theodora Bruno von Bauera. Viz MENŠÍKOVÁ (2008), s. 116.

73 SMUTNÝ (2012), s. 36.

74 Löw podnikal pod titulem *Jehnitzer Brauerei in Jehnitz bei Brünn Adolf Loew* a českým ekvivalentem. Podnik modernizoval, v roce 1893 dokončil stavbu hvozdu a spilky, roku 1897 stavěl lednici, nedávno zbořenou při výstavbě bytového komplexu. Löw významně navýšil výrobu. Pivovar vedl dlouhodobé spory s majitelem řečkovického panství Oscarem Schindlerem. Schindler definitivně prohrál v roce 1901, když neuspěl se stížností u ministerstva zemědělství ve Vídni. Blíže k případu: MENŠÍKOVÁ (2008), s. 117.

75 ČERNOHLÁVEK (2012), s. 93.

76 Moravská orlice XXVI, 6. 4. 1888.

rozdělený na 750 akcií po 500 zl.⁷⁷ Od února 1888 do konce roku firma vydělala přes 50 000 zlatých. Za rok 1888 se nakonec vyplácelo 30 zlatých na akcii u *Moravské eskomptní banky* nebo právě u mnichovské *Kester & Bachmann*. Expozice německého kapitálu v brněnském pivovarnictví jen dokazuje, jak se pivovarský průmysl stával podstatnou součástí hospodářského života.⁷⁸

S bankovním kapitálem v zádech podnik navýšil svůj kapitál o 625 000 zl. vydáním 3 125 ks akcií po 200 zl. a záměnou dříve vydaných 750 akcií po 500 zl. za 1 875 kusů akcií po 200 zl. na 1 mil. zlatých, což otevřelo prostor pro další expanzi, konkrétně ke koupi starobrněnského pivovaru.⁷⁹ Akciová společnost *První brněnský akciový pivovar a sladovna v Nennowitz* koupila v červenci 1889⁸⁰ pivovar firmy *Mandl & Hayek* na Starém Brně za 990 000 zlatých, přičemž akciový kapitál byl navýšen na 1 mil. zlatých. Firma změnila název na *První brněnský akciový pivovar a sladovna v Brně*.⁸¹ Podle kupní smlouvy Mandl a Hayek prodali pivovar na ulici Pisárecké včetně stavebních parcel za 580 000 zl. K tomu stroje, ležácké sudy a kvasné kádě za 180 000 zl. Dále pak zásoby piva, chmele, ječmene, sladu, dřeva, uhlí, konopí, ovsu, slámy, sena atd. za 230 814 zl. Ke dni 1. 7. 1889 byly na novou firmu převedeny ještě aktivní pohledávky ve výši 51 490 zl. Na novou firmu přešly závazky ze smluv o pachtovním, nájemném, dodávkách a odběru piva atd. Celková suma se vyšplhala na 1,059 mil. zl. Noví vlastníci těm dosavadním měli zaplatit 1. 7. 1889 v hotovosti 359 212 zl., dále pak neodkladně čtvrtmilionu v akciích nové firmy a ze zbývajících 450 000 měla kupující strana uhradit 250 000 zl. ke dni 1. 1. 1890 a zbývajících 200 000 zl. pak v půlročních splátkách po 10 000 zl., z nichž první byla splatná 1. 7. 1893 a další pak půlročně s pětiprocentním úrokem. Josef Mandl se ve smlouvě zavázal, že v okruhu 50 kilometrů od středu Brna nezřídí pivovar nebo nezíská již existující provoz a v žádném podobném pivovaru nebude ani tichým společníkem. Hermann Hayek také nesměl zřídit nový podnik v okruhu 50 kilometrů, mohl se ale podílet na již stávajícím. Pokud by se tak stalo, nesměl ale akciové společnosti odvádět zákazníky.⁸²

V prvním roce fúze pivovary na Starém Brně (dále též starobrněnský pivovar či Starobrno) a v Nenovicích (Brněnských Ivanovicích) dohromady vyrobily 101 520 hl. Provozní zisk obou pivovarů, konkrétně ivanovického za dvanáct a starobrněnského za šest měsíců dosáhl 106 000 zlatých, vyplácela se čtyřprocentní dividenda a dvouprocentní superdividenda, takže akcionáři si přišli na šest procent. I přes zisk podnik potřeboval peníze, zřejmě na splátky původním vlastníkům pivovaru na Starém Brně. Pivovarská společnost jednala s vedením *Brněnské spořitelny* o hypotéce na čtvrt milionu zlatých. Takovou částku ale banka dát nechtěla. Dozorčí rada proto žádala Mandla s Hayekem,

77 Moravský zemský archiv Brno, C 11 Krajský soud Brno, firemní agenda, První brněnský akciový pivovar a sladovna Brno, 1913–1951, kart. 201, sign. B I 173.

78 Tamtéž.

79 Tamtéž.

80 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 3, inv. č. 43.

81 TEŠ–CICVÁREK–ZMIDLOCH (1992), s. 5.

82 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 3, inv. č. 43.

zda by své bývalé firmě půjčili čtvrt milionu na pětiprocentní úrok, případně pokud by půjčka byla nižší, zda by posečkali s dohodnutými splátkami. Mandl s Hayekem slíbili půjčku 200 000 zlatých a se splácením byli ochotni počkat do konce srpna 1890.⁸³ Josef Mandl působil v té době jako zástupce předsedy dozorčí rady, Hermann Hayek byl zapsaným společníkem.

Kapitálové prostředky se řešily opakovaně, ještě v roce 1890 dozorčí rada dospěla jednoznačně k závěru, že nejvýhodnější formou bude zvýšení akciového kapitálu o 400 000 zlatých. Z toho 300 000 měla prodat financující mnichovská banka *Kester & Bachmann* a zbylých 100 000 pak samotná společnost.⁸⁴ Původně zvažované poskytnutí prioritní půjčky bylo s ohledem na její zdanění zamítnuto s odkazem na to, že by společnost v případě nevýhodných provozních poměrů musela sáhnout do svých rezerv a snadno by se pak mohla dostat do zpoždění a akcionáři by pak přišli o dividendy.⁸⁵

Záměr nových vlastníků koupit starobrněnský pivovar byl mj. motivován snahou v Brněnských Ivanovicích zřídit velkou exportní sladovnu.⁸⁶ O tomto kroku jednala dozorčí rada společnosti koncem roku 1890, ivanovický pivovar byl zrušen rok na to⁸⁷ a výstav starobrněnského pivovaru ve stejném roce, kdy se dokončovala stavba ležáckých sklepů,⁸⁸ vzrostl na 116 400 hl. Akciový kapitál firmy byl vlivem investic navýšen na 1,4 mil. zlatých.⁸⁹ Někdy po roce 1890 skončila výroba piva i v blízkých Chrlících, přitom ještě v 70. letech zdejší pivovar vystavoval cca 15 000 hl ročně.⁹⁰ V roce 1894 skončil další významný panský pivovar na území dnešního Brna – rodu Belcredi v Líšni, kde dále fungovala sladovna.⁹¹ Ostatně přebudování původně pivovarských areálů na exportní sladovny bylo běžným jevem souvisejícím s věhlasem moravského sladu. Morgensternové tak postupovali například v Habrovanech na Vyškovsku, nicméně podobné aktivity lze vysledovat i na řadě jiných míst Moravy. Také prolínání sladovnických aktivit s pivovarskými bylo poměrně běžné a dělo se oběma směry. U společnosti *První brněnský akciový pivovar a sladovna v Brně* vidíme na počátku spíše pivovarské aktivity, u olomouckých

83 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

84 Tamtéž.

85 Tamtéž.

86 Moravský zemský archiv Brno, K 452 Pivovary Brno, s. p., (1914) 1957–1992, kart. 72, inv. č. 258. Odkaz na *Compass 1905*, 38. ročník, II. svazek, Vídeň 1905.

87 Podle jiných informací byl provoz uzavřen o rok dříve. Viz Moravský zemský archiv Brno, K 452 Pivovary Brno, s. p., (1914) 1957–1992, kart. 72, inv. č. 258. Odkaz na *Compass 1905*, 38. ročník, II. svazek, Vídeň 1905. Návrh na přeložení celé výroby piva na Staré Brno navrhlo představenstvo společnosti během roku 1890 a správní rada na svém zasedání v říjnu 1890 tento postup přijala. Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

88 GEISELREITER (1982), s. 1.

89 Moravský zemský archiv Brno, K 452 Pivovary Brno, s. p., (1914) 1957–1992, kart. 72, inv. č. 258.

90 LIKOVSKÝ (2000), s. 18. Dál zde fungovala sladovna, a to ještě za První republiky pod firmou *Julius Aufrichtig*, jako pobočný závod stejného podniku. Aufrichtig byl manžel Charlotty Milchspeiser, neteře Eduarda Hamburgera. Ve všech případech šlo o významné sladovnické rodiny z Hané. Aufrichtig v Chrlících působil od roku 1910. Po něm sladovnu provozovala firma *Eduard Hamburger et syn*.

91 LIKOVSKÝ (2000), s. 26.

Hamburgerů bylo klíčové zejména sladovnictví propojené s provozem olomouckého pivovaru, Morgensternové byli dominantní v obou činnostech.

Modernizace na Starém Brně

První brněnský akciový pivovar a sladovna v Brně, který v sezoně 1892–1893 vydělal 114 523 zlatých,⁹² rozšiřoval sklepy a lednici. V ivanovickém provozu byla postavena nová sušárna a kapacita sladovny vzrostla na 120 vagonů. Bylo vybudováno zařízení na sušení kvasinek.⁹³ Rozvoj pivovaru měl i své stinné stránky. Při stavbě sklepa v Pisárecké č. 12 se v roce 1893 zřítily zeď a nádeníci František Řezníček, Antonín Hloušek a Jan Seitl byli zraněni. „*První zraněn těžce a dopraven do nemocnice, druzí dva utrpěli toliko lehčí poranění*“, napsal o události pivovarský časopis Kvas.⁹⁴ Na valné hromadě v prosinci 1893 padl dotaz na možné rozšíření produkce pivovaru a sladovny. Představenstvo reagovalo tím, že to možné je a produkci lze navýšit až na 150 000 hl a i sladovna má kapacity na navýšení produkce. Vedení podniku zároveň uvedlo, že to ale není v dané chvíli výhodné, přestože je pro případné rozšíření provozu dostatek ploch.⁹⁵ Zatímco v sezoně 1891–1892 dosáhla výroba piva 116 640 hl a výstav 109 941 hl, o rok později stoupla výroba na 126 000 hl a výstav na 121 325 hl. Akcionářům koncem roku 1893 dělala starosti konkurenční produkce vinařských závodů, zisk snižovaly také drahé suroviny a další výrobní náklady.

Závod paralelně modernizoval svoje prostory. Dlouho se čekalo na dokončení stavby nových sklepů. Přestože stavba v sezoně 1891–1892 značně pokročila a se sklepy se počítalo už od následující zimy, došlo ale ke stavební prodlevě, takže sklepy byly hotové až na sezónu 1893–1894.⁹⁶ Vedení společnosti koncem roku 1893 ve zprávě pro valnou hromadu konstatovalo, že jak starobrněnský pivovar a sladovna, tak ivanovická sladovna už odpovídají veškerým požadavkům a „*v následujících letech nebudou vyžadovat žádné větší náklady. Jako podstatná se jeví i otázka možného spojení Starobrněnského pivovaru s brněnskou lokální železnicí* [pouliční drahou – pozn. autora]. *Významným předpokladem spojovací koleje je ovšem přeložení hlavní koleje v Pisárecké ulici podél zdi pivovarské zahrady a postoupení nemalé části této zahrady k účelům rozšíření cesty.*“⁹⁷

Hned v následujícím roce 1894 dosloužil starší parní kotel a parní stroj už neodpovídal požadavkům podniku a obojí bylo potřeba vyměnit. Podnik se současně rozhodl nahradit stávající plynové a petrolejové osvětlení osvětlením elektrickým.⁹⁸ Za hospodářský rok 1893–1894 vzrostl výstav na 128 432 hl i přes problémy na trhu. Závod si pochvaloval

92 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

93 TEŠ–CICVÁREK–ZMIDLOCH (1992), s. 6.

94 *Zasypání ve sklepech pivovaru*. Kvas XXI, 1893, s. 169.

95 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

96 Tamtéž.

97 Tamtéž.

98 Tamtéž.

racionální a moudrý přístup v nákupu surovin, vydělal 108 398 zlatých. „S uspokojením lze konstatovat, že za celou dobu existence našeho podniku nedošlo v žádném hospodářském roce ke ztrátám a že oproti prvnímu roku, kdy se vyrobilo okolo 66 000 hl piva, se nyní dostáváme na 130 000 hl, což je nárůst o více než 50 %. Důvodem je jistě i výtečná kvalita našeho piva ale také schopnost našeho vedení, zlepšovat vybavení podniků, aby vyhovovalo všem požadavkům“, konstatovalo vedení firmy.⁹⁹ Podnik si pochvaloval sušičky mláta, díky nimž byl tento v podstatě odpad vhodný k dalšímu využití. Další investice vedly k výraznému snížení spotřeby uhlí.

Za výrobní rok 1894–1895 pivovar vyrobil 142 260 hl (o rok dříve to bylo 130 080 hl). Výstav vzrostl z 128 432 hl na 146 495 hl. Čistý zisk činil 158 738 zlatých, dividenda byla osmiprocentní, tedy 16 zlatých na akcii, celkem se vyplácelo 112 000 zlatých.¹⁰⁰ Některé části pivovaru byly na hraně provozuschopnosti. Dozorčí rada proto v dubnu 1895 dala souhlas k zakoupení chladicího zařízení pro 3 sklepy se 190 bečkami vybudováním nové strojovny, otopného zařízení, stavbou skladu a kotelny, navýšením počtu sudů a beček, vyřešením nákladů se zřízením vlečky, vybetonováním skladovacích sklepů atd. Pro všechny tyto stavební úpravy a akce dostalo vedení podniku finanční strop 200 000 zlatých.¹⁰¹ Hospodářský rok 1894–1895 přinesl čistý zisk 158 739 zlatých, což byl nejlepší hospodářský výsledek v historii. Vedení si opět pochvalovalo výtečnou kvalitu starobrněnského piva a také schopnost zlepšovat kvalitativní i kvantitativní vybavení společnosti. Na přelomu let 1895 a 1896 se stavěla chladírna. Strojní zařízení v roce 1895 dodaly *Augsburgské strojírenské továrny* a *První brněnská strojárna*, instalaci zajistil stavitelský mistr Josef Jellinek. Nové zařízení umožnilo chlazení 600 hl piva denně a zároveň dodalo ledový vzduch do tří sklepů s 200 bečkami a osmi trubkami pro lokál. Vodu, kterou podnik potřeboval k provozu chladírny, čerpal ze Svratky. V případě jejího nedostatku počítal se studnou na pivovarské zahradě. Díky zřízení chladírny odpadla potřeba ledu a díky osmi instalovaným trubkám bylo možné vytvořit další chladicí prostory až pro 52 000 hl piva, tedy až pro 1/3 produkce.

Pro snadnější manipulaci se sladem pivovar vybuvoval pneumatické potrubí vedené ze staré sladovny, což vedlo ke snížení ztrát materiálu a spotřeby pytlů. Toto potrubí můžeme mezi oběma provozně odlišnými objekty sledovat dodnes. V podstatě jde o poslední zřetelný technologický spojník mezi oběma areály, z nichž ten pivovarský slouží stále stejnému účelu, ale sladovnu nahradil gastroprovoz.

Vzhledem k tomu, že zároveň chyběl sklad pro uložení suchého mláta, nechal jej podnik postavit a současně byly i rozšířeny kancelářské prostory.¹⁰² Dalším místem, kam bylo nutné investovat, byla varna, souvisejícím požadavkem pak bylo kapacitní rozšíření sklepa ze 40 na 60 beček. Přístavbu varny schválila obecní rada v červnu 1895. Představenstvo počítalo s celkovou cenou cca 30 000 zlatých včetně zřízení parního ohřevu.¹⁰³ To se

99 Tamtéž.

100 TEŠ–CICVÁREK–ZMIDLOCH (1992), s. 6.

101 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

102 Tamtéž.

103 Tamtéž.

týkalo jak nové varní pánve tak dvou stávajících, které byly od přímého otopu převedeny na topení parou.¹⁰⁴ Na modernizaci varny a též sladovny se podílel pražský inženýr Josef Vincenc Machovský,¹⁰⁵ který měl patenty na parní a varní kotle a hvozdy, s významnou úsporou uhlí. Pivovar po několika letech potvrdil, že jeho zařízení „konají bezvadné služby a docílíme značné úspory paliva nehledě k tomu, že topíme uhlím drobným, čímž již rozdíl ceny proti uhlí kusovému značná výhoda jest.“¹⁰⁶ Investice vedly k navýšení kapacity pivovaru na 250 000 hl, výstav se ale ještě pohyboval kolem 160 000 hl.¹⁰⁷ Nová varna vedla k trojnásobnému navýšení výrobní kapacity z 300 hektolitrů za den na 900.¹⁰⁸ Velký zájem o starobrněnské pivo byl mimo jiné v Moravské Ostravě a okolí, kde musel pivovar řešit rozšíření ledárny pro místní sklad. Kapitálová jistota a investiční apetýt tedy vedly k dalšímu posilování vlivu, který umožňovaly rozšiřující se transportní železniční kapacity.

Rozvoz piva v samotném Brně zlepšila nová vlečka. Jejím specifikem bylo, že šlo o vlečku tramvajovou, konkrétně poslední uvedenou do provozu v období parní tramvaje. O vlečce se mluvilo od roku 1891, o rok později město postoupilo pivovaru část zahrady pro rozšíření cesty,¹⁰⁹ městská rada, místopředsedství a ministerstvo obchodu konečně daly souhlas v listopadu 1895, vlečka byla spuštěna 20. 9. 1896.¹¹⁰ První auto značky Büssing pivovar pořídil až v roce 1909.¹¹¹ Auto řídil František Hrubý, který vlastnil řidičský průkaz číslo 3, patřil tedy k průkopníkům nákladní automobilové dopravy v Brně.¹¹²

Na modernizaci pivovaru navázaly práce ve sladovně. O tomto kroku rozhodla dozorcí rada v prosinci 1896. Rozhodnutí o nákladné investici následně schválila ve stejném termínu valná hromada. V dubnu 1897 prošly schválením dozorcí rady plány na stavbu pneumatické sladovny typu Galland včetně vybudování restaurace s terasou podle návrhu inženýra Steinbrechera. Celkové náklady včetně strojní části se vyšplhaly na 221 000 zlatých.¹¹³ K zajištění případných dluhů byla nutná emise 1400 kusů nových akcií. Valná hromada v květnu 1897 schválila, že akciový kapitál společnosti v ceně 280 000 zlatých bude rozdělen na 1400 akcií po 200 zlatých s právem výměny 5 starých akcií za jednu novou. Jedna nová akcie se prodávala za 275 zlatých.¹¹⁴

Výhoda pneumatického sladování oproti původnímu humnovému spočívala v nezá-

104 Teš–Cicvárek–Zmidloch (1992), s. 6.

105 Machovský (1856–1940) původně pracoval u klíčové pivovarské strojírny Novák & Jahn, v roce 1884 se osamostatnil. Byl úspěšným vynálezcem a dosáhl solidního jmění. Blíže viz Starec–Holub (2019), s. 59–60.

106 Kvas XXVIII, 1900, s. 50.

107 Moravský zemský archiv Brno, K 452 Pivovary Brno, s. p., (1914) 1957–1992, kart. 72, inv. č. 258.

108 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorcí kniha zasedání rad 1888–1903.

109 Tamtéž.

110 Štursa–Kazatel–Mrkos (2019), s. 38.

111 *Starobrna 100* (1972), nečíslováno.

112 Teš–Cicvárek–Zmidloch (1992), s. 8.

113 Stavbyvedoucí pak v roce 1899 požadoval za svou práci a stavební dozor čtyři procenta celkových nákladů na stavbu. Pivovar požadoval tuto sumu za přehnanou, jelikož se původně jednalo o procentu, následně o dvou a následně o třech procentech. Nakonec mu byl uznán tříprocentní honorář.

114 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorcí kniha zasedání rad 1888–1903.

vislosti na lidské práci a řízení celého výrobního procesu. Výsledkem byl slad bez plísně správně rozloučený s menší sladovnickou ztrátou. Systém vedl samozřejmě i k úspoře stavebního místa. Francouz Nicolas Galland se myšlenkou pneumatického sladovadla zabýval v 70. a 80. letech 19. století. Vodítkem mu bylo přesvědčení, „že nynější obecný způsob sladování podléhá atmosférickým vlivům, že je ovládán živly, jejichž měnlivosti jest třeba se podříditi, že sladovník nemá býti otrokem, nýbrž pánem těch živlů, a rovněž jako sládek si nahromadí zimu ve svých sklepech, tak sladovník si má v humně stále udržeti klimatické poměry březnové, nejprůměřenější ke klíčení.“¹¹⁵ Gallandovo sladovadlo sestávalo z bubny, zhotoveného ze železného plechu, který „šroubem na transmissi zavedeným jest uváděn v pohyb“. Buben obsahoval centrální odsavač z dírkovaného plechu. V jeho čele byla vzdušná komora spojená s kanálem vložného temperovaného vzduchu. Na Gallanda navázal Saladin s komorovým systémem, tzv. Saladinovými skříněmi používanými dodnes. Pneumatické sladovací systémy byly do první světové války instalovány v Českých zemích jen ojediněle, příkladem byly závody v Lounech a Vratislavicích.¹¹⁶

Osm Gallandových bubnů, které zpracovávaly po 10–13 tunách ječmene, v závodě pracovalo skoro sto let,¹¹⁷ až do uzavření sladovny v 80. letech minulého století. Bubny vyráběly pro potřeby pivovaru dvě třetiny sladu, zbytek se dělal na humnech. Pneumatická sladovna tohoto typu byla ve své době jedinou svého druhu v Rakousko-Uhersku. V prosinci 1897 byla sladovna dokončena a během několika dní měla být předána podniku. Její výhodou bylo, že mohla fungovat nezávisle na počasí deset měsíců v roce.¹¹⁸

Bubny dodala Ringhofferova strojárna. Aby všechna zrna ječmene klíčila stejnoměrně, buben se otáčel jen zvolna jednou za 54 minut. Vzduch, který do bubny směřoval, musel být přiměřeně teplý, vlhký a náležitě čistý. Za tímto účelem se připravoval ve věži se třemi vzduchovými kanály s jemnými sprchami, kterými musel vzduch procházet předtím, než se skrze buben ventilátorem nasál. Máčení ječmene pro bubny bylo v jednom náduvníku. Dobudování pneumatické sladovny skončilo v únoru 1898.¹¹⁹ Pro sladovnu byl pořízen parní stroj o síle 60 koní. Výkon sladovny stačil plně na spotřebu pivovaru, ivanovická pak pracovala pro export.¹²⁰

Spolu se sladovnou měl pivovar na Starém Brně hotový i hostinec s terasou. Kvůli zvýšenému prodeji piva vzrostla i spotřeba ledu pro odběratele. Aby se předešlo jeho nedostatku, byl z nevyužívaného vodojemu na Žlutém kopci vytvořen zásobník ledu, který podniku už stačil a nebyl tak nutný jeho nákladný dovoz z Ivanovic.¹²¹ V květnu 1898 dala dozorcí rada souhlas s rozšířením chladírenského zařízení o dalších 12 potrubí a předání zakázky *Strojírenské továrny Augsburg*. Náklady činily 54 000 zlatých.¹²² Investici podpořil

115 CHODOUNSKÝ (2005), s. 163.

116 KRATOCHVÍLE (2005), s. 18.

117 GEISSELREITER (1982), s. 2.

118 Tamtéž, s. 2.

119 Tamtéž, s. 2.

120 TEŠ-CICVÁREK-ZMIDLOCH (1992), s. 7.

121 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

122 Tamtéž.

nedostatek ledu v zimním období. Došlo navíc k rozšíření sklepů o prostor pro sudy pro dalších 14 000 hl. Pro transport sudů byl pořízen hnací stroj.

Produkce *Prvního brněnského akciového pivovaru a sladovny v Brně* dosáhla v obchodním roce 1897–1898 205 000 hl a čistý zisk 236 478 zlatých. Problematické byly nadále vysoké ceny surovin. Kvůli špatné úrodě vzrostla cena ječmene. Potěšující byl naopak export do Vídně a Dolního Rakouska. S touto skutečností souvisel nemalý náklad, který vznikl zřízením skladu ve Vídni. S modernizací souvisely neustále investice. Od února 1898 byla plně funkční pneumatická sladovna. „*Tímto je hlavní modernizace ukončena a my se nyní můžeme soustředit na náš obor zušlechťování piva*“, konstatovalo vedení podniku v prosinci 1898 na valné hromadě.¹²³

S podnikem se zároveň rozloučil jeden ze zakladatelů, bankéř Bachmann, který stál v roce 1888 u přeměny ivanovického pivovaru na akciovou společnost a rok na to oslovil vlastníky „*Starobrna*“ Mandla a Hayeka s návrhem na sloučení obou firem. „*Byl tedy intelektuálním původcem a rovněž finančním motorem obou podniků. Kvůli nedůvěře v inovace tohoto druhu měl pan Bachmann, jako spolumajitel firmy Kester und Bachmann akcie uloženy v zahraničí. Když posléze vzrostla důvěra v tento typ podnikání v Rakousku i v Brně, došlo ke změně vnímání akciového kapitálu. Panu Bachmannovi tedy náleží zásluhy za založení naší společnosti. Kvůli geografické vzdálenosti a vědeckým zájmům se pan Bachmann vzdává svého postu. Panu Bachmannovi tedy náleží ohromné poděkování*“, uvedlo vedení pivovaru na valné hromadě.¹²⁴ Ruku v ruce s dalšími investicemi šlo další navýšení akciového kapitálu o 420 000 zlatých vydáním 2100 ks po 200 zl. na 2,1 mil. zl. v obchodním roce 1898–1899.¹²⁵ Produkce piva dosáhla 236 490 hl a meziročně se zvýšila o 30 990 hl. Čistý zisk dosáhl 251 313 zlatých. Zajímavostí byl zvýšený zájem o pivo březňák, který pokračoval i v dalších letech.¹²⁶

O rok později vlivem konkurenčních tlaků produkce klesla na 224 550 hl a prodej dosáhl 228 738 hl. I tak šlo ale o stav, který převyšoval výsledky všech ostatních pivovarů. Zisk podniku dosáhl 587 517 zlatých. Na přelomu století se pivo ze Starého Brna vozilo po velké části Moravy a také do Haliče, Uher a Dolních Rakous. Ve Vídni měl pivovar dva sklady, kam pivo dodával denně, někdy až pět vagónů. Hovořilo se o tom, že starobrněnské pivo si oblíbil i císař František Josef I.¹²⁷ Starobrněnské pivo získalo ocenění na výstavě v Paříži, což jeho vedení naplňovalo pýchou.¹²⁸ V roce 1901 firma výnosem moravského místodržitelství mohla používat císařského orla na své pečeti a ve štítu,¹²⁹

123 Tamtéž.

124 Tamtéž.

125 Moravský zemský archiv Brno, C 11 Krajský soud Brno, firemní agenda, První brněnský akciový pivovar a sladovna Brno, 1913–1951, kart. 201, sign. B I 173.

126 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

127 GEISSELREITER (1982), s. 2.

128 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

129 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 3, inv. č. 35.

ve stejném roce získala od ivanovického velkostatku propachtováním na 12 let tzv. starý pivovar.¹³⁰ Starobrněnský pivovar byl dlouhou dobu nájemně spojen s vlastníkem pozemku v Ivanovicích, a protože mělo dojít ke skončení smlouvy a hrozilo pronajmutí konkurenci, vydal se touto cestou s tím, že mu připadla i úroda na tomto statku.¹³¹ Provoz byl malý a byl proto zastaven, starobrněnský pivovar areál dál využíval jako sklad piva. Za sezonu 1902–1903 produkce pivovaru dosáhla 230 681 hl, což znamenalo meziročně o 10 000 hl více, a to především díky oblíbenosti březňáku.¹³²

Nový hráč Moravia

Rok 1894 přináší významnou kvalitativní změnu v brněnském pivovarnictví a určitý předobraz dalšího vývoje. Jde o rok otevření nového velkokapacitního pivovaru na rohu dnešních ulic Štefánikova a Kotlářská, známého jako pivovar *Moravia*. Za jeho vybudováním stál Samuel Morgenstern, jehož rodina podnikala v pivovarství a sladovnictví několik dekad a je spojená i s pivovary v Králově Poli a Řečkovicích. Zajímavé je, že S. Morgenstern v roce 1892 také figuroval jako jeden z akcionářů *Prvního brněnského akciového pivovaru a sladovny v Brně*, koncem roku 1894 pak jménem starších akcionářů vystupoval tamtéž Bernhard Morgenstern.¹³³ Růst výroby v místě někdejších starších panských provozů v konečném důsledku vyústil ve stavbu nového moderního pivovaru srovnatelných parametrů se „*Starobrnem*“. Založení nového pivovaru tzv. na zelené louce navíc přichází v době, kdy už podobné počiny byly pouze ojedinělé, hlavní zakladatelská éra spojená s uvolněním trhu byla dávno pryč.

Na počátku rodinného snažení stál Florian Morgenstern (1809–1889),¹³⁴ který v roce 1846 převzal jako nájemce pivovar a sladovnu v Králově Poli.¹³⁵ Od roku 1857 tento pivovar provozovala firma *Morgenstern und Weinberger*. O deset let později Florian z firmy vystoupil a nahradil jej jeho syn Samuel.¹³⁶ Po vystoupení Weinbergera pak podnik

130 Moravský zemský archiv Brno, K 452 Pivovary Brno, s. p., (1914) 1957–1992, kart. 72, inv. č. 258. Odkaz na Compass 1905, 38. ročník, II. svazek, Vídeň 1905.

131 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

132 Tamtéž.

133 Tamtéž.

134 Florian převzal v roce 1846 jako nájemce pivovar a sladovnu v Králově Poli a později zřídil novou sladovnu v Nové ulici. Pivovar v Králově Poli od roku 1857 provozovala firma *Morgenstern und Weinberger*. V roce 1867 Florian ve firmě nahradil jeho syn Samuel. S druhým synem Bernhardem Florian založil firmu F. Morgenstern und Sohn a pronajal si pivovar v Řečkovicích.

135 HELLER (1890), s. 110.

136 Samuel (1844–1894) se narodil v roce 1844 v Břeclavi jako syn Floriana Morgensterna. Absolvoval reálku na Handelsakademie ve Vídni. Od roku 1864 se zapojil do otcova podniku v Králově Poli, který fungoval jako firma *Morgenstern und Weinberger*. Po vystoupení Michaela Weinbergera v roce 1870 změnila název na S. *Morgenstern*. Královopolský pivovar tehdy vařil 8646 hl. V roce 1874 byl provoz zastaven. V roce 1877 Samuel převzal nájem v Řečkovicích, výstav zde zvyšoval ze zhruba 33 000 hl na 49 056 v posledním roce výroby. Roku 1894 provoz ukončil v souvislosti s otevřením nového pivovaru na Nové ulici – Moravia. Už dříve v letech 1886–1887 podle projektu J. Nebehostenyho nechal postavit s bratrem Bernhardem

s výrobou přes 8000 hl ročně vedl sám, jeho otec s druhým synem Bernhardem¹³⁷ zřídil novou firmu *F. Morgenstern und Sohn* a pronajal si větší pivovar v Řečkovících. Královopolský pivovar byl zastaven v roce 1874,¹³⁸ naopak řečkovický pivovar od roku 1877 už pod vedením S. Morgensterna zvyšoval výstav z cca 33 000 hl (1882–1883) na 49 056 ve výrobním roce 1892–1893.¹³⁹ O rok později byl řečkovický pivovar uzavřen v souvislosti s výstavbou nového pivovaru na tehdejší Nové ulici, kde měla od roku 1868 rodina sladovnu a později i reprezentativní správní budovu.¹⁴⁰

V době svého uzavření patřil řečkovický pivovar k největším na Moravě. Větší výstav měl v sezoně 1892–1893 (celkem 126 480 hektolitrů) pouze pivovar na Starém Brně a pouze o pár hektolitrů byl výkonnější jarošovský pivovar s výrobou 49 067 hl. Z velkých pivovarů s kapacitou nad 10 000 hl byl na území dnešního Brna v činnosti ještě pivovar na Pekařské (30 240 hl), jehnický pivovar (23 580 hl) a pivovar Matěje Brejchy (23 520), který stál hned naproti Moravii.¹⁴¹ Na malém prostoru, který dnes vnímáme jako obytnou zónu stály tedy dva pivovary, tři sladovny a dokonce jedna strojárna, která se podílela i na pivovarských technologiích.

V posledním zřejmě neúplném výrobním roce 1893–1894 řečkovický pivovar vystavil 44 688 hl a zařadil se na páté místo za „*Starobrnno*“, jarošovský, přerovský akciový a šternberský pivovar.¹⁴² K uzavření pivovaru se váže poměrně zajímavá vzpomínka bankovního úředníka a brněnského spisovatele Karla Ullmanna (nar. 1875), podle které byl řečkovický pivovar oproti tomu jehnickému dlouho v módě a místní pivo výborné chuti blízké pilsenskému. Mělo to souviset s tím, že voda se brala dlouhým potrubím až z lesa pod místními vrchy ze tří rybníků, ve kterých bylo hojně „*vodního rostlinstva a zejména*

palác na Velké Nové ulici jako firemní centrálu a k obytným účelům. Patřil k inteligentním, schopným a ambiciózním průmyslníkům své doby. Podílel se na rozmachu a slávě sladovnictví v Rakousko-Uhersku. V zahraničí byl jeho slad úspěšný, což pomohlo i dalším rakouským společnostem. Od roku 1885 byl členem obchodní a živnostenské komory. Jeho referáty se vyznačovaly věcností a důkladností, což prokázal například na světové výstavě v Bruselu v roce 1888. Role porotce na stejné výstavě mu pak přinesla vyznamenání belgického krále Leopolda. Blíže viz SMUTNÝ (2012), s. 279; HELLER (1890), s. 110–111.

137 Bernhard (1845–1899) se narodil v Břeclavi jako mladší ze synů zakladatele společnosti Floriana Morgensterna, který vedl pivovary se sladovny v Králově Poli a Řečkovících. Měl za sebou obchodní školu a v roce 1864 nastoupil na podnikání svého otce ve sladovnictví, v jehož šlépějích pokračoval. Po smrti svého otce byl jediným vlastníkem společnosti *F. Morgenstern und Sohn*. Kromě sladovnictví se angažoval také v brněnské filiálce Rakousko-uherské banky a moravské eskomptní banky. Po smrti bratra Samuela se stal spolu se synovcem Albertem veřejným společníkem firmy *Samuel Morgenstern*. Pivovar Moravia vlastnil do roku 1898, kdy byla za účasti Wiener Bankverein založena akciová společnost stejného jména. Po jeho smrti byl jeho univerzálním dědicem synovec Albert (1869–1942), syn Samuela. Albert zdědil firmu Samuel Morgenstern, kterou nechal v roce 1899 vymazat z rejstříku. Nadále se věnoval jen firmě *F. Morgenstern und Sohn* s obchodní sladovnou vedle pivovaru Moravia a najal sladovnu v Habrovanech. Tam byla výroba zastavena v roce 1909. Za II. světové války byla zabavena jako židovský majetek. Oženil se s Helenou, dcerou podnikatele v textilním průmyslu Adolfa Weinbergera (1841–1934).

138 Jiné zdroje datují přebudování na sladovnu k letům 1873, respektive 1872. Viz PRACHAŘ–NOHÁČEK–TÁLSKÝ (1928), s. 54 a 56.

139 SMUTNÝ (2012), s. 279.

140 Podle vrocení na reklamních tiskopisech, viz *Mezinárodní výstava* (1929), přebal, nečíslovaná strana.

141 *Pivovarství v Čechách r. 1893*. Kvas XXIII, 1895, s. 280.

142 Pivovarské listy XIV, 1896, s. 132.

puškvorce“.¹⁴³ Baron Schindler, který byl zároveň starostou obce, byl podle dobových svědectví šetrivý, čehož měl Morgenstern využít. V nové nájemní smlouvě se prý zavázal, že pivovar opraví a bude investovat i do nových strojů, což se částečně stalo. Morgenstern instaloval své nové stroje a ty staré dal na dvůr jako staré železo. Pivovaru se čtyři roky výborně dařilo, pátý rok ale nájemce začal stavět vlastní podnik blíže Brnu. V Řečkovických výrobu ukončil a stroje odvezl. Řečkovický podnik měl přitom ještě šest let v nájmu a Schindlerovy staré stroje rezivěly na dvoře. „*Pivovarská budova pustla a holé stěny uvnitř byly trvalou výčitkou nerozumné spořivosti majitelovy*“, psal Ullmann.¹⁴⁴ Zastavení pivovaru pro zastaralé vybavení potvrzují i další prameny a literatura.¹⁴⁵ Ukončení výroby s sebou neslo odpor místní veřejnosti. Lidé dokonce uvažovali o založení družstva. To se ale nestalo, na místě dál fungovala už jen sladovna. Antonín Oskar Schindler pak řečkovický statek prodal knížeti Schönburg-Hartensteinovi a odstěhoval se do Uher.

Samuel Morgenstern zemřel 30. července 1894, tedy v roce otevření nového pivovaru. Jeho rodina, která byla podobně jako většina brněnských pivovarských rodin té doby židovského původu, *Moravii* provozovala čtyři roky, pak se věnovala už jen sladovnictví, a to kromě Brna ještě v Habrovanech. *Moravii*, která byla od prvního výrobního roku 1894–1895 dvojkou na moravském trhu (výstav 60 480 hl – „*Starobrna*“ mělo 143 160 hl)¹⁴⁶ v roce 1898 koupil za 580 000 zlatých *Vídeňský bankovní spolek* s cílem přeměnit ji na akciovou společnost.¹⁴⁷ Bankovní spolek zároveň ve stejném roce uzavřel smlouvu s nájemcem Offermannova pivovaru v Jehnicích Adolfem Löwem¹⁴⁸ na základě které přešel na novou akciovou společnost nájem pivovaru a Löw převzal obchodní a technické řízení obou pivovarů, tedy *Moravie* a Jehnic. Společnost začala fungovat od hospodářského roku začínajícího 1. 9. 1898.¹⁴⁹

143 ULLMANN (1948), s. 54.

144 Tamtéž, s. 54.

145 Jan Skutil chybně datuje uzavření pivovaru do roku 1892. SKUTIL (1993), s. 70–71.

146 Pivovarské listy XV, 1897, s. 160.

147 *Koupě pivovaru*. Kvas XXVI, 1898, s. 129.

148 Narozen 11. 6. 1848 Holešov – zemřel 1915 ve Vídni. Byl synovcem podnikatele v pivovarnictví Michaela Hayeka. Dlouholetý ředitel akc. spol. Moravia, zemřel ve věku 68 let. Jeho tělesné pozůstatky byly převezeny do Jenu, pohřben žehem. Löw byl dlouhá léta sládkem Offermannova pivovaru v Jehnicích a nájemcem od roku 1892 tamtéž poté, co Theodor Offermann zemřel. O dva roky později si nechal zapsat firmu *Jehnitzer Brauerei in Jehnitz bei Brünn Adolf Löw*. Dokončil stavbu hvozdu a spilky, postavil lednici a vyřešil otázku odpadních vod. V roce 1898 se stal ředitelem nově utvořené a.s. Moravia, do které od té doby jehnický pivovar patřil. Bauerové, kteří byli spřízněni s Offermany, jehnický pivovar dál kontrolovali prostřednictvím jednoho ze členů správní rady Moravia. Bruno Theodor Bauer (1883 – po 1943) byl velkostatkářem v Jehnicích, pivovar dostal od svého dědečka Theodora Offermanna už ke svému narození. Zúčastnil se jako důstojník I. světové války, oženil se s Bertou Annou Lacinovou, dcerou majitele mlýna v Komárově. Polovinu statku před odchodem z domova převedl na manželku a po rozvodu jí dal i druhou polovinu. Po rozluce se v roce 1923 přestěhoval do Vídně. 12. prosince 1899 se konala první řádná valná hromada Moravie. Pivovary v Brně a Jehnicích společně vyrobily dohromady 112 428 hl. Löw formálně samostatného podnikání zanechal v roce 1902. Byl znám jako výborný praktik s obchodním nadáním. Podnik přes hospodářskou nepřízeň přivedl k velkému rozmachu. Dcera Margaretha (nar. 1889) byla manželkou Richarda Freunda, ředitele pivovaru v Plzni, dcera Hilda (nar. 1894) se provdala za ředitele Moravie Rotha.

149 *Pivovar Moravia v Brně*. Kvas XXVI, 1898, s. 184.

V jejích stanovách bylo už od počátku „*zřizovat, nabývat nebo najímat a provozovat na svůj nebo cizí účet jiné pivovary, sladovny nebo jiné živnosti a tovární podniky, které s tím souvisejí*“.¹⁵⁰ Jedním z nich byl na přelomu 19. a 20. století například rosický pivovar, který si *Moravia* pronajala. Zaměření společnosti se kromě výroby piva orientovalo také na slad, pивní a sladovnické produkty všeho druhu, led, obchod s ječmenem, chmelem a veškerými pivovarskými potřebami. Firma měla dále nabývat a najímat nemovitosti, patenty, chráněné známky a vzory k uvedeným druhům podnikání. Sídlo bylo v Brně s možností podnikat i jinde v tuzemsku či zahraničí. Původní kapitál 1,6 mil. K, resp. 800 000 zlatých s akciemi po 400 K. Zvýšení počtu akcií záviselo na rozhodnutí valné hromady, přičemž emisní kurz nesměl být nikdy nižší než jmenovitá hodnota akcií a „*musí býti vždy tak volen, aby zisk, jehož lze docílití vydáním nových akcií, připadl pokud možná nezkráceně akciové společnosti*“.¹⁵¹ Akcie byly postupně číslovány. Neusnesla-li se valná hromada jinak, připadlo akcionářům z čistého zisku 5 procent jako dividenda. Ze zbývajícího čistého zisku šlo 10 procent rezervnímu fondu, pokud už tento fond nečinil pětinu akciového kapitálu. Z přebytku ročního zisku, který zbyl po přidělu rezervnímu fondu, se vyplácelo dalších 10 procent jako tantiéma pro správní radu. Zbytek se měl rozdělit jako superdividenda akcionářům pokud valná hromada nerozhodla jinak.¹⁵²

Valná hromada *Moravie* byla usnášeníschopná, pokud na ní bylo aspoň deset osob zastupujících desetinu kapitálu. Schvalovala účetní rozvahu za daný rok, rozdělovala zisk, mohla rozhodnout o snížení či zvýšení akciového kapitálu, o podmínkách vydání akcií, o změně stanov, podnikání, zrušení společnosti. Rozhodovala většina, při shodě pak hlas předsedy. U těch nejzásadnějších rozhodnutí jako bylo zrušení akciové společnosti měla být přítomna alespoň třetina akcionářů a rozhodnutí mělo padnout tříčtvrtinovou většinou. Funkční období členů správní rady bylo na 3 roky. Jako jistotu musel každý složit 50 akcií, z čehož vyplývalo, že členy byli zejména movití akcionáři. Správní rada si volila svého předsedu a náměstka vždy na jeden rok. Rozhodovala prostou většinou, na schůze si mohla pozvat úředníky společnosti s poradním hlasem. O zrušení firmy mohla rozhodnout jen valná hromada. „*Kdyby však společnost utrpěla ztráty, které by se rovnaly polovici jejího jmění, budiž svolána valná hromada, která rozhodne, má-li býti podnik dále provozován, nebo jak má býti provedena likvidace*“, uváděl příslušný paragraf stanov.¹⁵³

Vídeňský bankovní spolek koupil pouze pivovar *Moravia*, sladovna zůstala *Morgenster*nům, za které po smrti Bernharda v roce 1899 aktiva rodiny převzal jeho synovec a syn Samuela Albert (1869–1942). Ten zdědil také firmu *S. Morgenster*n, kterou nechal v roce

150 Moravský zemský archiv Brno, C II Krajský soud Brno, Moravia, Brauerei und Malzfabrikation, A. G., Brno, 1898–1947, kart. 274, sign. B V 217. Později byl tento paragraf rozšířen o výrobu a prodej piva a jiných nápojů, slad, pивní a sladovnické produkty všeho druhu včetně ledu a obchodu s nimi. Jmenován byl výslovně ječmen, chmel a veškeré pivovarské potřeby. Viz také Moravský zemský archiv Brno, H 614 Moravia, pivovar a sladovna, a. s., Brno (1893) 1898–1943 (1944), kart. 5, inv. č. 34, Stanovy firmy Moravie, originály z let 1931, 1938, 1941, stanovy z roku 1935, korespondence týkající se změn stanov.

151 Moravský zemský archiv Brno, H 614 Moravia, pivovar a sladovna, a. s., Brno (1893) 1898–1943 (1944), kart. 5, inv. č. 34, Stanovy firmy Moravie, originály z let 1931, 1938, 1941, stanovy z roku 1935, korespondence týkající se změn stanov.

152 Tamtéž.

153 Tamtéž.

1899 vymazat z obchodního rejstříku.¹⁵⁴ Nadále se věnoval jen firmě *F. Morgenstern und Sohn* a najal sladovnu v Habrovanech. Tam byla výroba zastavena v roce 1909.¹⁵⁵ Sladovna vedle *Moravie* fungovala až do druhé světové války odděleně od pivovaru, *Moravia* na ni měla předkupní právo, které nikdy neuplatnila.

Výstav *Moravie* mezitím rostl a v sezoně 1898–1899 vyrobila 84 780 hl piva,¹⁵⁶ přestože zejména rok 1898 patřil v obvodu brněnské živnostenské a obchodní komory k těm méně příznivým. Důvodem bylo zdražení surovin následkem neúrody, chmel byl plesnivý a také ledování bylo velice drahé. Zatímco pivovary v Dolních Rakousích přikročily k navýšení cen piva, na Brněnsku to nebylo možné z odkazem na problémy textilního průmyslu. „Zvýšení cen piva by způsobilo ještě větší poklesnutí konsumpční schopnosti obyvatelstva, zvláště hospodářsky slabších tříd“, psala komora ve své pravidelné zprávě.¹⁵⁷ Pivovary tak musely pracovat s minimálním ziskem, sníženým navíc ukládáním zásob, se stále rostoucími manipulačními ztrátami a zvýšeným rizikem pohledávek souvisejících právě s nižší kupní silou obyvatelstva. Velké firmy snižovaly náklady strojním vybavením a hledaly nová odbytí, takže se výroba nezmenšila. Několik menších pivovarů skončilo a začalo docházet k fúzím. Obchodní komora směle tvrdila, že jinde lze sice najít větší a „nádherněji zařízené“ pivovary, ty byly ale upravené méně prakticky než na území brněnské komory.¹⁵⁸ Průmysl oslabovalo vysoké zdanění. Ceny se v té době pohybovaly okolo 9,50 zl. za hl břežňáku, ležák vyšel na 8,25 zl., stáčené výčepní na 7,25 zl.¹⁵⁹

12. prosince 1899 se konala první řádná valná hromada *Moravie*. Pivovary v Brně a Jehnicích společně vyrobily dohromady 112 428 hl.¹⁶⁰ *Moravia* patřila k nejmodernějším pivovarům v Českých zemích, což mimo jiné souviselo i s poměrně pozdní vstupní investicí do tohoto objektu. Modernizací byl ale závod proslulý. Zatímco ve „*Starobrnu*“ byly kvasné kádě dřevěné ještě v době národní správy po druhé světové válce, *Moravia* měla dvě železné z bessemerského plechu o obsahu 75 a 83 hl už v roce 1901. Jinak bylo kvašení na spílce stejné jako v dřevěných kádích. *Moravia* pak v roce 1902 nakoupila 20 ks železných kádí po 85 hl. Ve stejném roce byly železné kádě instalovány v pražském Braníku.¹⁶¹

Kartel jako reakce na problémy na trhu

Pivovary na negativní výchylky na trhu reagovaly kartely. Přitom právě brněnský pivní kartel patří k nejstarším v tomto sektoru v Českých zemích. Jedním z důvodů je zřejmě blízkost Vídně jako hlavního sídla monarchie, kde první kartel vznikl jako reakce na krizi

154 Moravský zemský archiv Brno, C 11 Krajský soud Brno, S. Morgenstern, Brno, 1863–1899, kart. 798, sign. Sp V 56.

155 SMUTNÝ (2012), s. 280.

156 LIKOVSKÝ (2000), s. 7.

157 *Průmysl pivovarský a sladařský v obvodu obchodní komory brněnské*. Pivovarské listy XVII, 1899, s. 66.

158 Tamtéž, s. 66.

159 Tamtéž, s. 66.

160 Pivovarské listy XVIII, 1900, č. 1, s. 8.

161 BRETTSCHEIDER (1965), s. 92.

už roku 1873. Jednalo se o dohodu velkých vídeňských pivovarů, které si rozdělily sféry působnosti.¹⁶² Návrh na vytvoření brněnského kartelu je z 28. ledna 1888, kdy se konala porada „četných majitelů pivovarů“. Návrh byl přijat jednohlasně, aby „následkem nezřízené konkurence ceny ještě více neklesly“.¹⁶³

O dva roky později Pivovarské listy o kartelu referují jako o hotové věci. Účastnily se ho starobrněnský pivovar, Brauner na Pekařské, Brejcha (dnešní Staňkova), Sokolnice, Řečkovice, Jehnice a Brněnské Ivanovice. Kartel byl založen za účelem, „aby zabránilo se klesání cen, způsobenému konkurencí. Majitelé pivovarů zavázali se, že odběratele si navzájem nebudou odluzovati. Chtěl-li by však některý pivo odebírat z jiného pivovaru, než z kterého dosud bral, smí se mu dle ustanovení kartelových pivo dáti jen za cenu o 1 zl zvýšenou, kterážto částka náleží pivovaru, který o odběratele přišel. Za nedodržení smlouvy ustanovena jest pokuta 3000 zl.“¹⁶⁴ Článek v podobném duchu původně z Moravské orlice přetiskl i pivovarský časopis Kvas s poznámkou „bude-li úmluva dodržena, aneb bylo-li by možno v případě nedodržení úmluvy pokutu tuto soudně vymáhati, jest ovšem jiná otázka.“¹⁶⁵

O kartelu jednala dozorčí rada *Prvního brněnského akciového pivovaru a sladovny v Brně* v květnu 1890 v Mnichově. Ze zápisu vyplývá, že účast podepsala na 3 roky. Kontingent pro oba pivovary, tedy starobrněnský a ivanovický činil maximálně 105 000 hl a byl z průměru za poslední tři roky. Minimální kontingent 101 000 hl pak vyplýval z cifry za rok 1889. To vše platilo za předpokladu, že kartelové množství ostatních brněnských pivovarů nebude mít vyšší normu než předchozí rok. Platilo zároveň pravidlo, že pokud by měl některý z členů dohody vyšší odbyt, měl oslovit některého z partnerů a umožnit mu odbyt, než tento provoz dosáhl množství garantovaného kartelovou dohodou. Pokud by všechny pivovary dosáhly svého maxima, dohoda umožňovala procentuální navýšení produkce dle jednotlivých podílů. Zvažovalo se i společné navýšení ceny, ale nešlo o podmínku vstupu do kartelu. Pivovary plánovaly omezovat služby vůči hospodským jako byly půjčky či dodávky inventáře. Standardem, který měl platit dál, bylo zajišťování ledu. Jak bylo zmíněno už výše, klíčovou částí kartelu byla ochrana odběratelů. Během tří měsíců po jeho uzavření nesměl žádný z pivovarů dodávat odběrateli konkurence, což platilo i po uplynutí prvního kvartálu. Výjimka platila, pokud by některý z členů dohody prokázal, že splnil své závazky vůči předchozím dodavatelům. K potvrzení dohody se skládala kauce v hotovosti nebo v cenných papírech. Za *První brněnský akciový pivovar a sladovnu v Brně* dohodu podepsal ředitel Sigmund Hayek.¹⁶⁶

Na to, co se dělo u pivovarníků, reagovali hostinští, podle kterých bylo roku 1891 známo o pivovarském kartelu pouze to, že mají být zachováni dosavadní odběratelé a že ustane vypachtování hostinců. „Ujednání mezi pivovary potvrzeno, když pivovary venkovské požadovaly o 2 zl. na hl více a když hostinské místnosti, v nichž se cizí pivo čepovalo, byly míst-

162 ROZINKOVÁ (2012), s. 108.

163 *Omezení výroby piva na Moravě*. Pivovarské listy VI, 1888, s. 45.

164 *Kartel pivovarů*. Pivovarské listy VIII, 1890, s. 195.

165 *Kartel brněnských pivovarů*. Pivovarské listy VIII, 1890, s. 351.

166 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

ními pivovary pronajímány.¹⁶⁷ Průměrný brněnský hostinec tehdy vyčepoval 168 hl ročně. Po úhradě rezie to znamenalo výdělek 82 krejcarů denně pro hostinského, z čehož plynul požadavek na omezení koncesí. Různé pivovary měly v Brně pronajatých údajně 57 hostinských místností. Kartelem se měli hostinští podle vlastních slov dostat do nedůstojného a existenčně nebezpečného područí. Po vedení města proto chtěli, aby při přeložení koncesí bylo nařízeno předložit nájemní smlouvu. Představenstvo hostinských se obrátilo také na venkovské pivovary, aby „ostří kartelu“ proti hostinským zmírnily.¹⁶⁸

Většina pivovarů v Brně a okolí byla v držení židovského kapitálu, který se profiloval jako německý. Čas od času se nejen v Brně, ale i v okolí, například v Ivančicích nebo Rajhradě, kde převažovalo české obyvatelstvo, objevovaly pokusy o vytvoření nového, ryze českého akciového pivovaru, jaký byl v Brně jen jediný v případě Matěje Brejchy a později téhož provozu za sládka A. Zadražila.¹⁶⁹

V dubnu 1899 proběhla schůze zájemců se závěrem upsat akcie v částce 40 000 zl. po 200 zl za 1 akcii s tím, že české okolí Brna, které je zaplavováno židovskými výrobky, tento počín zajisté s radostí uvítá.¹⁷⁰ Další schůze za *Český akciový pivovar* byla v polovině června v Besedním domě, organizaci závodu zajišťoval pozdější prvorepublikový ministr a člen správní rady „Starobrna“ a později i Moravie advokát Josef Dolanský a Karel Novák, ředitel pojišťovny Praha.¹⁷¹ Pivovarské listy záměr podpořily s tím, že „Brno se silnou polovicí českého obyvatelstva, s ryze českým okolím, kde na jih, západ a severozápad daleko široko není českého pivovaru moderně zařízeného, zajisté jest místo pro pivovarský závod.“ Nový podnik měl být dílem nejen brněnských Čechů ale „dílem celé Moravy a Čech, odkud ze všech stran docházejí poptávky po akciích.“

Zařizovací výbor v „soukromém“ tedy neveřejném upisování údajně chystal akcie za více než 100 000 zl., veřejná subskripce měla být dokonce za 600 000 zl. s případným navýšením na 1 milion zlatých. V Brně v té době rostla česká populace. V roce 1897 byla spotřeba asi 270 000 hl, z toho asi 65 000 bylo dováženo. V roce 1899 zařizovací výbor odhadoval výrobu brněnských pivovarů na 375 000 hl s ještě větší mírou dovozu z okolí. „To dokazuje právě, že nemělo se po několik roků jen „uvažovati“ o zřízení českého akc. pivovaru v Brně, nýbrž že již dávno dojiti mělo k činu. Na Moravě více ještě než v království se namnoze i o podniku zaručeně tak dlouho „uvažuje“, až přijde některý Nečech a ku všeobecnému překvapení bez dlouhých úvah postaví tam závod konkurenční. Tento nedostatek hybnosti zmařil již vznik mnohých podniků, které se mohly skvěle vypláceti. Bude nás těšiti, jestliže ohledně nového akc. pivovaru brněnského budeme moci konstatovati výjimku a jestli realizace projektu čile a rychle pokročí“, psaly Pivovarské listy.¹⁷² Akcionáři hledali zároveň vhodné místo pro stavbu nového pivovaru a sladovny, přestože prozatimní výbor obdržel několik nabídek na koupi stávajících areálů v Brně a okolí. Převzetí staršího areálu včetně zákazníků ale znamenalo

167 *K padesátému výročí* (1935), s. 17.

168 Tamtéž, s. 18.

169 Snaha o uskutečnění Českého akciového pivovaru je někdy omylem v literatuře zaměňována za již existující pivovar na Staňkově.

170 Lidové noviny, 26. 4. 1899, s. 3.

171 Lidové noviny, 11. 6. 1899, s. 3.

172 *Český akc. pivovar a sladovna v Brně*. Pivovarské listy XVII, 1899, s. 155.

převzít i pohledávky za hostinskými. Navíc řada nabízených pivovarů byla už zastaralá. Poukazovalo se tedy i na fakt, že případný nový výrobek akciového pivovaru by mohl utrpět pověstí původního majitele. Články propagující investici za příklad dávaly úspěch českého akciového pivovaru v Moravské Ostravě, který v té době patřil k novým podnikům.¹⁷³ Přesto se brněnský projekt nakonec neuskutečnil, ostatně jako řada jiných.¹⁷⁴

Mezitím se vyostřoval vztah hostinských a pivovarů chráněných v kartelu. Zatímco kartel chtěl navýšit ceny, hostinští a kavárníci se v prosinci 1900 usnesli odebírat pivo odjinud, údajně si chtěli postavit i vlastní pivovar.¹⁷⁵ Do kartelu o rok později přistoupil poslední „brněnský outsider“¹⁷⁶ a tím se stal kartel všeobecným a další moravské pivovary se ke zkartelizování chystaly. „V Brně se skutečně obchodovalo již pod důstojnost reálních závodů, tak že jsem slyšel stýskati jednoho zástupce: kdybych zadarmo nabízel pivo, přidá konkurence ještě viržinku. Tu dělaly se obchody jen aby se dělaly“, vysvětloval situaci brněnský sládek V. J. Čečetka, který byl ředitelem pivovaru na Staňkově ulici.¹⁷⁷ Dva největší pivovary měly čistý zisk jen 5 procent. To vedlo Čečetku k úvaze, že do oboru nemá smysl investovat a je lepší nechat ležet peníze ve spořitelně. Brněnský kartel považoval jen za částečnou záchranu, protože se omezoval pouze na vzájemné respektování podniků a nedotknutelnost stávajícího okruhu odběratelů. Nízké ceny piva a bonusy byly na uvážení jednotlivých firem. Úvahy lidí z oboru se přitom nesly ve smyslu nutného zdražení. Podle Čečetky neměl být pivovar dojnou krávou svých odběratelů. Za škůdce považoval i obchod s lahvoým pivem, nadbytečné hostince chtěl redukovat. Kartel by podle něj měl nechat volnou jakost piv při stejných cenách u srovnatelných kategorií piv a vyloučit všechny bonifikace, výhody, příspěvky atd.¹⁷⁸ Problémy na trhu potvrzují i záznamy o schůzích vedení *Prvního brněnského akciového pivovaru a sladovny v Brně*. Dozorčí rada společnosti v listopadu 1900 konstatovala, že „je nutné projednat novou možnost spolupráce s pivovarem Moravia“.¹⁷⁹ V prosinci téhož roku na valné hromadě společnosti padlo konstatování, že došlo k četným konkurenčním bojům, ve kterých firma obstála a které mnohdy nebyly čestné. „Je třeba uvažovat o tvorbě dohod se všemi pivovary ve Slezsku a na Moravě“, padlo na valné hromadě.¹⁸⁰ Negativními vlivy bylo zvýšení ceny uhlí, které mělo mj. špatnou kvalitu, zdražení ječmene a chmelu a zvyšování daní a úroků. O rok později valná hromada „Starobrna“ konstatovala, že sjednocení moravských a slezských pivovarů většina trhu zatím neakceptuje.¹⁸¹

173 *Český akciový pivovar v Brně*. Moravská orlice 2. 7. 1899.

174 V roce 1913 vláda povolila zřízení českého akciového pivovaru v Brněnských Ivanovicích. Na projektu se podílela Moravská agrární a průmyslová banka, majitel velkostatku Karel ryt. Czaderski a stavební rada Jindřich Rabas, který figuroval pak ve vedení brněnských pivovarů. Projekt v místě s pivovarskou tradicí v předvečer I. světové války počítal s počátečním kapitálem 500 000 K.

175 Kvas XXIX, 1901, s. 10.

176 Není jasné, o jaký podnik se jednalo.

177 *Kartel moravských pivovarů*. Kvas XXIX, 1901, s. 4.

178 Tamtéž, s. 5.

179 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

180 Tamtéž.

181 Tamtéž.

Ve stejné době ve Vídni vznikaly první úvahy o kartelovém zákoně, ve kterém se angažoval i říšský poslanec a místopředseda spolku pro průmysl pivovarský dr. Urban a poslanec Hájek. Šlo v podstatě o uznání kartelů u speciálního úřadu.¹⁸² Hostinští měli na věc opačný názor. V roce 1901 se v Brně sešlo přes 300 hostinských a požadovali, aby vláda co nejdříve předložila říšské radě zákon proti kartelům. Chtěli také, aby obchod s lahvoým pivem byl vyloučen ze svobodných živností. Při udílení koncese mělo být navíc šetřeno všech zákonných předpisů. Hostinští zároveň jednali nakonec neúspěšně o zřízení společenského pivovaru v Králově Poli, což dostalo na starosti představenstvo zemského spolku moravských hostinských. To vše v situaci, kdy mimo kartel stálo ještě 48 moravských pivovarů.¹⁸³

Konec Braunerova pivovaru

Jedním z účastníků kartelu byl pivovar na Pekařské, v pivovarských statistikách nejčastěji zvaný jako „*křížovnícký*“ nebo dokonce pod zavádějícím názvem „*Křížanov*“.¹⁸⁴ Podnik na někdejšími území johanitů s právem propinace byl postaven roku 1850 na místě pobořeného kostelíka sv. Jana Křtitele a staré hospody U Bílého kříže.¹⁸⁵ Pivovar provozoval v 60. letech 19. století Theodor Beran a po něm František Egger. Pivovar dál vedl jako sládek Isak Lamberg, který zemřel v roce 1877. Následně prostřednictvím jeho dcery Johanny, která figurovala s největší pravděpodobností i jako nájemkyně panského pivovaru v Rosicích, přešel na Braunery. Johanna se provdala za Morize, též Noe Braunera. Podnik dál vedli jejich synové Julius (1859–1925) a Emil (1861–1915).¹⁸⁶ Pivovar majitelé rozšiřovali a roku 1877 mu musela ustoupit i „*nová*“ hospoda U bílého kříže, která patřila k nejoblíbenějším podnikům ve městě.¹⁸⁷ Bratři vytvořili společnost J. et E. Brauner od 1. 1. 1886 s cílem provozovat pivovar. Emil z firmy vystoupil v roce 1900.

Firma skončila v roce 1903, kdy o provoz usiloval nejbližší konkurent *První brněnský akciový pivovar a sladovna v Brně*, jehož dozorčí rada v červenci 1903 odsouhlasila pronájem sklepů Braunerova pivovaru a převzetí inventáře.¹⁸⁸ Tato transakce se ale neuskutečnila, protože Julius Brauner od návrhu smlouvy odstoupil a provoz prodal jihlavskému sládku Karlu Kestřánkovi (1846–1918).¹⁸⁹ Kestřánek koupil pivovar se zásobami za 600 000 korun.¹⁹⁰ Továrnu převzal nejdříve jeho syn Gustav, který rezignoval na místo sládka v Kundlu. Následně opustil místo sládka měšťanského pivovaru v Jihlavě i Kestřánek st.

182 *Dra Urbana návrh kartelového zákona*. Kvas XXIX, 1901, s. 57.

183 Pivovarské listy XXVIII, 1901, s. 30.

184 V Křížanově na Vysočině byl historicky také pivovar, viz LIKOVSKÝ (2000), s. 36.

185 *K padesátému výročí* (1935), s. 72.

186 Pravděpodobně tatáž J. Braunerová měla najatý v letech 1882–1889 pivovar v Rosicích.

187 *K padesátému výročí* (1935), s. 72.

188 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

189 Moravský zemský archiv Brno, C 11 Krajský soud Brno, kart. 767, sign. Jd VII 268.

190 Kvas XXXI, 1903, č. 17, s. 277.

a ujal se údajně řízení svého nového pivovaru v Brně.¹⁹¹ Situace se ale poměrně rychle změnila a hned další číslo oborového časopisu Kvas informuje, že Kestřánek „prodal před nedávnem od firmy J. Brauner koupený pivovar v Brně za stejnou kupní cenu tamnímu brněnskému akc. pivovaru a sladovně.“¹⁹²

Podle valné hromady „Starobrna“ v prosinci 1903 proběhla Kestřánkova původní akvizice za „zvláštních okolností“ a bez znalostí brněnských poměrů. Přeprodej Starobrnu se měl realizovat za 290 000 zlatých za celý areál, zásoby piva a sladu za výrobní cenu. Obytný dům pak měl sloužit úředníkům podniku. Vedení závodu si pochvalovalo, že s tímto majetkem získá i odběratele této původní konkurence.¹⁹³

Dne 19. 3. 1904 příslušný soud vymazal firmu *Křížovnický pivovar, Karel Kestřánek* následkem zrušení obchodu.¹⁹⁴ Kestřánek po krátkém angažmá v Brně přešel i se synem do České Třebové, kde v letech 1904–1917 provozoval pivovar ve svém vlastnictví.¹⁹⁵ „Starobrněnský“ pivovar se prostřednictvím Kestřánka dostal k provozu, který na území Brna prodával více než 30 000 hektolitrů piva.¹⁹⁶ Navíc šlo o konkurenta vzdáleného jen pár stovek metrů ve stejné části města, takže se jednalo o poměrně výhodnou koupi. Také díky této akvizici starobrněnský pivovar v roce 1903 dosáhl na výstav 275 390 hl, který byl jedním z nejvyšších až do konce druhé světové války.¹⁹⁷ Pivovar využíval na Pekařské byty, pivovarské koně zde měly stáje, svoje využití našly i sklepy. Později byl areál rozdělen na dvě části, které byly majetkově oddělené. V jedné z nich byla likérka rodiny Deutschů.¹⁹⁸

Bojkot piva a národnostní otázka

Brněnský pivní trh se postupně koncentroval. Získávat další restaurace a odbyt bylo stále těžší, výnosnost se vytrácela. Akvizice byly jednou z hlavních alternativ dalšího růstu, obzvláště pro *První brněnský akciový pivovar a sladovnu v Brně*, který v sezóně 1898–1899 vyrobil 266 490 hl.¹⁹⁹ Pivovary *Moravia* v Brně a Jehnicích pak prodaly dohromady 112 428 hl.²⁰⁰ V době zániku pivovaru Braunerových už obor nebyl zdaleka tak výnosný jako před 15–20 lety. Pivovarský průmysl v Brně a na Moravě byl oslabován daněmi a „vražednou konkurencí“, podle některých komentářů poskytoval přímo „obraz žalostného hospodářského

191 Kvas XXXI, 1903, č. 18, s. 289.

192 Kvas XXXI, 1903, č. 19, s. 305.

193 Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), kart. 1, inv. č. 1, protokolární dozorčí kniha zasedání rad 1888–1903.

194 Kvas XXXII, 1904, č. 8, s. 122.

195 LIKOVSKÝ (2010), s. 157.

196 V pivovarských statistikách se zřejmě mylně k roku 1895–1896 uvádí výstav až 64 080 hl, což se vzhledem ke stísněnému prostoru pivovaru nejeví jako reálné, viz LIKOVSKÝ (2000), s. 7.

197 GEISSELREITER (1982), s. 2.

198 Dnes sociální reaktor Distillery.

199 Pivovarské listy XVII, 1899, č. 24, s. 246–247.

200 Pivovarské listy XVIII, 1900, č. 1, s. 8.

úpadku“.²⁰¹ Výdělek některých podniků byl tak minimální, že nebyl v poměru s výrobou a investovaným kapitálem a nedosahoval začátkem 20. století ani korunu z hektolitrů. Situaci ještě zkomplikovalo zavedení dávky z piva a následná kampaň sociální demokracie snažící se, aby pivovarská živnost převzala následky této dávky. Pivo mělo tímto způsobem vyřešit nedostatek prostředků na platy učitelů. Sociální demokraté vyhlásili dokonce v roce 1905 pivní bojkot proti souvisejícímu zdražení piva. Po městě vyvěsili 700 plakátů v němčině a češtině. Vypadalo to tak, že dělníci vešli do hostince, zeptali se hostinského zda zdražil a pokud to bylo o celý krejcar, tak okamžitě opustili místnost. Zároveň hostinského poučili, že zahájili bojkot. Zajímavý obraz poskytl Dělnický dům, kde se pivo vůbec nepilo a návštěvníci se proměnili v tábor abstinentů. „*Místo piva stojí na stolech sklenice sodových a minerálních vod, tu a tam se pije víno. Vzдор úplnému abstinentství panuje v místnosti život a veselost, na důkaz, že také bez alkoholu je možná zábava.*“²⁰² Některé komentáře ke stejné akci byly ale spíše opačné. „*Co se spáchalo na hostinských tím, že se vrhlo mezi lid heslo nepít piva vůbec, jest brutálnost, hledající sobě rovné! Nelze se přece domnívati, že by pánové, stojící v čele sociální strany, byly (sic!) tak naivní a očekávali, že bezohledným bojkotem piva a ozebračováním hostinských učiní z normálních zdravých lidí abstinenci fanatiky?*“²⁰³

K bojkotu zejména starobrněnského piva docházelo i z jiných důvodů. Rodina Hayeků, tedy zejména Paul²⁰⁴ a jeho bratr Sigmund, byla považována českou stranou za jeden z nástrojů brněnské germanizace a pivovar za hlavní sídlo „*německé lůzy*“. První etikety pivovaru v českém jazyce jsou až z roku 1904,²⁰⁵ a to po tlaku českých zákazníků.²⁰⁶ Městskou radnici měl podle českého tisku pivovar prostřednictvím Paula Hayeka „*pod palcem*“. „*V Brně lze takřka v každém domě otevřít hostinec, když majitel vezme k výčepu pověstný starobrněnský výrobek. Pan Hayek má na radnici vlastně agenturu*“, napsaly například Lidové noviny.²⁰⁷ Jako příklad uvedly snahu nejmenovaného hostinského, který opustil najatý hostinec a zařídil si vlastní. K tomu měl sklad piva jednoho mimobrněnského pivovaru. Koncesi ale na radnici nedostal, vyhověli mu až u další instance na moravském místodržitelství. Hostinský naléhal na rychlé vyřízení své žádosti, na radnici ale avizovali další odvolání. To ale restaurátér nevydržel a zašel rovnou do starobrněnského pivovaru s rozhodnutím, že bude brát znovu jejich pivo a tím byla věc vyřízena.²⁰⁸

Vedle toho zejména české noviny řešily údajně germanizační tlaky. Pivovar prostřednictvím svého právního zástupce nechal otisknout v roce 1904 opravu s tím, že není pravda, že by vedení provozu nutilo české dělníky, aby svoje děti dávali do německých škol. Pivovar se do těchto otázek údajně nemíchal, „*nýbrž naopak každému ze svých dělníků volno nechává, aby děti své buď do české nebo německé školy zapsati dali a že správa nestraní*

201 *Stíny pivního bojkotu na Moravě*. Pivovarské listy XXXIII, 1905, s. 27. Přetištěný článek z Moravské orlice.

202 *Pivní bojkot v Brně*. Moravská orlice 4. 1. 1905.

203 *Stíny pivního bojkotu na Moravě*. Pivovarské listy XXIII, 1905, s. 27. Přetištěný článek z Moravské orlice.

204 Narozen v roce 1855 v Dolních Věstonicích.

205 *Starobrnno 100* (1972), nečíslováno.

206 TEŠ–CICVÁREK–ZMIDLOCH (1992), s. 11.

207 *Společenstvo hostinských v Brně*. Lidové noviny XI, 23. 6. 1903, s. 4.

208 Tamtéž, s. 4.

ani věci německé ani české, nýbrž, majíc mezi Němci tak i Čechy odběratele, naprosto nestranně si počíná.“²⁰⁹ Lidové noviny sice vyjádření pivovaru otiskly, hned za něj ale dodaly, že je jejich původní zpráva o surové agitaci v německý prospěch pravdivá. Hlavní germanizátor měl být právě člen městské rady a zemský poslanec Paul Hayek. Jiný článek z Lidových novin upozorňuje, že tentýž zemský poslanec vysílal své dělnictvo, aby rozmnožilo počet Němců při průvodech Volkstagu, jehož zástupci na ulicích Čechy ohrožovali holemi a strhávali ženám trikolóry z prsou.²¹⁰ Často záleželo ale na úhlu pohledu, protože zemský poslanec Paul Hayek měl být podle německého tisku „zhoubce němectví na Starém Brně“, když jako městský rada opatroval koncese českým hostinským pod podmínkou, že musí brát pivo ze starobrněnského pivovaru.²¹¹

Hayek evidentně pracoval pragmaticky. Když v roce 1905 rezignoval na členství v městské radě a také v obecním zastupitelstvu, psaly české noviny, že v obou „korporacích“ pracoval vlastně jen pro pivovar a hlasem svým rozhodoval o udělení koncesí. vzdal se i zemského mandátu, protože jeho politické vystupování zájmům pivovaru škodilo.²¹² K bojkotu piva např. z národnostních důvodů se v roce 1907 přidala stávka zaměstnanců. Podle českého tisku Hayekové hledali stávkokazy a dováželi německé dělníky z jižní Moravy a dalších krajů. Bojkot starobrněnského piva byl odvolán až po několika dnech v polovině července.²¹³ Národnostní politika se podle českých novin údajně promítala i do obsazení některých pozic v pivovare, to ale z dostupných pivovarských pramenů, které kombinují především účetní a technologické záznamy, nelze ověřit. Z národnostních důvodů se údajně měli poroučet nadsladovní Mach, podsládek Matouš Chlanda, který v podniku pracoval 28 let. Vypovězen byl údajně i další podsládek Malát.²¹⁴

První čeští zástupci dr. Alois Samohrd a představený starobrněnského kláštera Alfons Kadlec se do správní rady pivovaru dostali až v koncem roku 1911,²¹⁵ do té doby tam byli výhradně Němci nebo němečtí Židé.²¹⁶ Lidové noviny tento krok dávaly do souvislosti se zřízením českého akciového pivovaru v Hruškách. Tím prý dostal závod „český hromosvod“. Češi údajně v minulosti nabídku Hayeků na účast ve správní radě odmítli, aby nedávali Němcům ochranný štít.²¹⁷

209 *Oprava, zaslaná nám z Brna přes Tišnov*. Lidové noviny XII, 28. 9. 1904, s. 3.

210 Moravská orlice XLIII, 10. 10. 1905.

211 Moravská orlice XL, 24. 9. 1902.

212 Národní listy, XLV, 3. 11. 1905.

213 Lidové noviny XV, 19. 7. 1907.

214 Lidové noviny XIV, 14. 7. 1906.

215 TEŠ-CICVÁREK-ZMIDLOCH (1992), s. 11; *75 let Starobrněnského pivovaru, největšího pivovaru moravského*. Kvas LXXV, 1947, s. 339.

216 KORDA-SVOZIL (1962), s. 247.

217 Lidové noviny XIX, 15. 12. 1911, s. 1.

Změny vlastníků pivovaru na dnešní Staňkově ulici

Jak už jsme zmínili, situace v pivovarnickém oboru se v brněnském aglomeraci postupně konsolidovala. Menší pivovary zanikaly. Na přelomu 19. a 20. století byl hlavním hráčem *První brněnský akciový pivovar a sladovna v Brně*. Tento podnik po pohlcení Braunerova pivovaru vystavoval přes čtvrt milionu hektolitrů, což bylo nejvíce na celé Moravě. Dalším klíčovým hráčem byla *a.s. Moravia, pivovar a sladovna* tvořená pivovary v Brně, Rosicích a Jehnicích se zhruba polovičním odbytem, jaký měl starobrněnský konkurent. Vedle toho dál existoval i třetí hráč, jehož ambice se povětšinou pohybovaly kolem 20 000 hektolitrů. Minimálně od nástupu sládka Matěje Brejchy tento pivovar na dnešní Staňkově 10 můžeme považovat za jediný český v regionu.

Matěj Brejcha patřil k významným českým sládkům. Byl dlouholetým ředitelem valdštejnského pivovaru v Klášteře u Mnichova Hradiště a majitelem pivovarů v Brně a České Třebové. V Brně působil podle některých zmínek od roku 1882,²¹⁸ firmu *M. Brejcha* si ale nechal zaregistrovat až v roce 1884.²¹⁹ V Brně patrně sám nepobýval, ale nechal se zastupovat jinými sládky. Když 15. prosince 1892 ve věku 38 let zemřel sládek Štěpán Konárovský,²²⁰ nahradil jej Pavel Novotný. Brejcha se místa v Mnichově Hradišti vzdal až v roce 1894, aby na dálku řídil svoje pivovary v Brně a České Třebové.²²¹ Přestěhoval se do Prahy, kde se účastnil veřejného života a fungování pivovarských odborných korporací. Byl předsedou *Spolku pro průmysl pivovarský v království Českém*, působil ve správní radě několika podniků a peněžních ústavů. Asi rok a půl před svou smrtí v roce 1902 byl postižen těžkou nemocí, zemřel ve svých 56 letech.²²²

Podnik v Brně předal v roce 1899 Arnoštu Schebrllemu, který v květnu téhož roku oznamoval, že kromě desítky, ležáku a březňáku bude vařit i pravý český granát a kozla. „*Prosíme velectěné pány hostinské o vzácnou podporu, ubezpečujeme, že jim v každém ohledu přijdeme vstříc a všem přáním jejich velmi ochotně vyhovíme.*“²²³ Schebrlle (1855–1930) dál hrál na českou notu, zřejmě aby si udržel zákazníky. Svou brněnskou firmu si ale nechal zapsat německy.²²⁴ Než přišel do Brna, měl za sebou několik štací. Figuroval jako nájemce v knížecím pivovaru ve Škvorci, Vernéřově, Červeném Hrádku u Chomutova, Dolním Ročově. Jeho poslední štací před Brnem bylo Výsluní (Suniperk) u Chomutova.²²⁵ Schebrlle v Brně najímal stejně jako jeho předchůdce sládky, protože rodina se angažovala

218 LIKOVSKÝ (2000), s. 6.

219 Moravský zemský archiv Brno, C 11 Krajský soud Brno, firemní agenda, kart. 737, sign. Jd V. 157. Vymazat ji nechal v roce 1900.

220 Kvas XXI, 1893, s. 14.

221 Kvas XXII, 1894, s. 192.

222 Kvas XXX, 1902, s. 172.

223 Lidové noviny VII, 14. 5. 1899, s. 8.

224 Moravský zemský archiv Brno, C 11 Krajský soud v Brno, firemní agenda, kart. 768, sign. Jd VII 282.

225 LIKOVSKÝ (2010), s. 313.

také jinde na Chomutovsku, konkrétně v Jirkově.²²⁶ V roce 1910 brněnský pivovar pronajal Arnoštu Romanu Zadražilovi, který jej o rok později koupil.²²⁷

Zadražil patří k nejzajímavějším osobnostem brněnského i českého pivovarnictví své doby. Zejména se nebál pouštět do těžkých podniků a bojovat s konkurencí. Narodil se 28. února 1873 jako syn sládky v Libkově Vodě na Pelhřimovsku. Byl nejdříve podsládkem a pak i sládkem hraběcího pivovaru v Černovicích v Čechách, kde měl jeho otec 30 let nájem pivovaru a dvora. Následně studoval v Brně, kde poznal město a situaci na pivovarském trhu. V roce 1897 se stal v Černovicích podsládkem a později sládkem. Roku 1899 koupil pivovar Kuří v jižních Čechách, vedl jej pět let, aby jej v roce 1903 prodal.²²⁸ V lednu 1904 si pronajal na 12 let pivovar v Bělé nad Svitavou (tehdy Německá Bělá), kde působil do roku 1917. V roce 1905 se oženil s dcerou velkoobchodníka Karla Eberta z Jihlavy. Roku 1910 přidal nájem Schebrleho pivovaru v Brně na šest let, kde zvýšil výstav ze 7 000 na 20 000 hl.²²⁹ Následně tento pivovar k dubnu 1911 koupil.²³⁰ Zadražil byl, jak už jsme zmínili, ze sládkovské rodiny. Jeho bratr Jaroslav vedl pivovar v Permu na Rusi, otec v té době působil v Černovicích.²³¹ S vypuknutím první světové války Arnošt Roman Zadražil narukoval, a proto pivovary v Brně a Bělé zastavil. Brněnský kontingent pronajal v roce 1917 starobrněnskému pivovaru a Moravii na deset let,²³² což byla v době, kdy obecně panoval nedostatek surovin na vaření piva, rozumná volba.²³³

Závěr

Dějiny brněnského pivovarnictví od zrušení propinace do první světové války přináší pohled na rozvoj dynamicky se proměňujícího odvětví, které zaznamenalo nejdříve několik let prudkého rozvoje, následovaného koncentrací výroby v podobě akvizic a uzavírání malých provozů. Obor v regionálním měřítku po uvolnění trhu v roce 1869 a zrušení propinace brzy ovládly dvě velké pivovarské skupiny doplňované menšími hráči. Na jedné straně to byla skupina *Prvního brněnského akciového pivovaru a sladovny*, která po fúzi v roce 1889 kumulovala zejména pivovar na Starém Brně a sladovnu v Brněnských Ivanovicích. Druhým významným hráčem se stala skupina *Moravia* s provozy na dnešní Kotlářské ulici, v Jehnicích a Rosicích. Obě skupiny měly původně židovské vlastníky,

226 Kvas XXXIX, 1911, s. 95.

227 Tamtéž, s. 95.

228 *60 roků našeho Arnošta Romana Zadražila*. Pivovarský obzor IX, 1933, s. 90.

229 Tamtéž, s. 90.

230 Kvas XXXIX, 1911, s. 95. Dosavadní správce a sládek Josef Kovář směřoval do pivovaru rodiny Šeberle v Jirkově, tamtéž s. 107.

231 Kvas XLI, 1913, s. 153.

232 Smlouva platila zřejmě od roku 1918. Moravský zemský archiv Brno, K 452 Pivovary Brno, s. p. (1914) 1957–1992, kart. 72, inv. č. 258.

233 Jiné informace mluví o desetiletém nájmu od 1. 4. 1929 do 31. 3. 1929, kdy měla být varní práva oběma brněnským pivovarům zajištěna za vyrovnání 250 000 Kč. Do té doby platila Moravia ročně 14 000 Kč, viz Moravský zemský archiv Brno, H 614 Moravia, pivovar a sladovna, a. s., Brno (1893) 1898–1943 (1944), kart. 1, inv. č. 1, valná hromada Moravie 1919.

kterým se studie podrobně věnuje, následně je ale ovládl bankovní kapitál, sloučený za První republiky do jedné rukou. Průvodním znakem koncentrace výroby byly vedle akvizic a uzavírání menších provozů aktivity směrem k hostincům, jejich najímání a tím posilování vlastní výroby, což se často dělo i na národnostní bázi. Dalším zásadním jevem byla kartelizace, která byla legálním aktem a pivovary si tak pomáhaly proti neúměrným konkurenčním tlakům, které na trhu panovaly. Ostatně brněnský pivovarský kartel byl patrně v návaznosti na blízkou Vídeň, zřejmě prvním kartelem tohoto typu v oboru na českém území. V neposlední řadě se studie věnuje některým technologickým novinám. Zde lze vyzdvihnout zejména výstavbu na poměry celé monarchie unikátní sladovny starobrněnského pivovaru, která využívala moderní pneumatické sladování. Z podniku se tak brzy stal největší pivovar na Moravě, který za jednotlivých krizí v podstatě stále posiloval svou pozici, což platí i o obdobích, které spadají už mimo časovou osu vymezenou touto studií.

Přílohy

Tabulka č. 1: Počty pivovarů na Moravě v jednotlivých letech.

Rok	Počet pivovarů
1807	323
1833	315
1841	423
1846	325
1848	323 (291 na svrchní, 20 na spodní a 12 na oba typy kvašení)
1849	323
1850	320
1851	313
1853	317
1854	317
1859	303

Zdroj: BRAUNER (1898), s. 564–567.

Tabulka č. 2: Výroba moravských pivovarů v letech 1848–1897.

Rok	Výroba v hektolitrech
1848	446 110
1849	509 612
1850	617 363
1851	573 985
1852	510 559
1853	554 656
1854	414 341
1855	395 384
1856	511 378
1857	628 678
1858	610 120
1859–1860	579 607
1860–1861	584 347
1861–1862	543 736
1862–1863	670 445
1863–1864	737 022
1864–1865	651 520
1865–1866	729 882
1866–1867	692 768
1867–1868	667 198
1868–1869	769 826
1869–1870	912 268
1870–1871	942 761
1871–1872	1 035 125
1872–1873	1 116 027
1873–1874	1 018 176
1874–1875	1 010 296
1875–1876	1 022 496
1876–1877	971 803
1877–1878	954 780
1878–1879	920 401
1879–1880	940 106
1880–1881	1 003 493
1881–1882	1 055 877
1882–1883	1 045 244

Rok	Výroba v hektolitrech
1883–1884	1 080 401
1884–1885	1 104 727
1885–1886	1 063 713
1886–1887	1 132 988
1887–1888	1 085 076
1888–1889	1 159 254
1889–1890	1 160 034
1890–1891	1 218 933
1891–1892	1 339 078
1892–1893	1 435 727
1893–1894	1 488 123
1894–1895	1 580 092
1895–1896	1 652 639
1896–1897	1 745 639

Zdroj: BRAUNER (1898), s. 567–568.

Tabulka č. 3: Vývoj akciového kapitálu Prvního brněnského akciového pivovaru a sladovny.

Rok schválení změny	Akciový kapitál	Nová emise akcií
1888 (založení firmy)	375 000 zlatých	750 akcií po 500 zl.
1889	1 mil. zl.	3125 nových po 200 zl. a záměna 750 původních po 500 zl. za 1875 ks akcií po 200 zl.
1891	1,4 mil. zl.	2000 ks po 200 zl.
1897	1,68 mil. zl. (3,36 mil. Kč)	1400 ks po 200 zl.
1898	2,1 mil. zl. (4,2 mil. Kč)	2100 ks nových po 200 zl.
1919	5,5 mil. Kč	3250 ks po 400 Kč

Zdroj: Moravský zemský archiv Brno, C 11 Krajský soud Brno, První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno, Hlinky, kart. 201, sign. B I 173.

Obr. 1: Dobová fotografie areálu pivovaru na Starém Brně (přelom 19. a 20. století). Moravský zemský archiv v Brně, fond H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno, karton č. 9, inv. č. 163.

Obr. 2: Cejchování sudů, konec 19. století. Moravský zemský archiv v Brně, fond H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno, karton č. 9, inv. č. 163.

Obr. 3: Zaměstnanci starobrněnského pivovaru 1898. Moravský zemský archiv v Brně, fond H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno, karton č. 9, inv. č. 163.

Obr. 4: Dobová pohlednice starobrněnského pivovaru (první polovina 20. století). Moravský zemský archiv v Brně, fond H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno, karton č. 9, inv. č. 163.

Obr. 5: Zaměstnanci starobrněnského pivovaru 1898. Moravský zemský archiv v Brně, fond H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno, karton č. 9, inv. č. 163.

Prameny a literatura

Prameny nevydané

Archiv města Brna, Sbírký map a plánů – Účelové stavby

Moravský zemský archiv Brno, C 11 Krajský soud Brno

Moravský zemský archiv Brno, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno

Moravský zemský archiv Brno, H 614 Moravia, pivovar a sladovna, a.s., Brno

Moravský zemský archiv Brno, K 452 Pivovary Brno, s. p.

Prameny tištěné

- Brünner Handels- und Gewerbe-Adressbuch* (1874) = *Brünner Handels- und Gewerbe-Adressbuch für das Jahr 1874*, Brünn.
- Český sládek I, 1878.
- Deset let technické práce* (1928) = *Deset let technické práce 1918–1928*, Brno.
- Handels, Gewerbe* (1862) = *Handels, Gewerbe und allgemeines Adressbuch nebst den Häuser-Verzeichnisse der Landeshauptstadt Brünn*, Brünn.
- Hlas 3. 7. 1915.
- Kvas XIII, 1885; XXI, 1893; XXII, 1894; XXIII, 1895; XXVI, 1898; XXVIII, 1900; XXIX, 1901; XXX, 1902; XXXI, 1903; XXXII, 1904; XXXIX, 1911; XLI, 1913; LXXV, 1947.
- Lidové noviny VII, 26. 4. 1899; VII, 14. 5. 1899; XI, 23. 6. 1903; XII, 28. 9. 1904; XIV, 14. 7. 1906; XV, 19. 7. 1907; XIX, 15. 12. 1911.
- Mezinárodní výstava* (1929) = *Mezinárodní výstava pivovarsko-sladařská: slavnostní spis, Brno, 3. 3. – 15. 9. 1929*, Brno [s. n.].
- Moravské noviny 8. 7. 1869; 3. 3. 1870; 4. 4. 1871; 26. 11. 1867; 11. 1. 1868.
- Moravská orlice X, 13. 8. 1872; XXVI, 6. 4. 1888; XXXVII, 2. 7. 1899; XL, 24. 9. 1902; XLIII, 10. 10. 1905.
- Národní listy XLV, 3. 11. 1905.
- Pivovarské listy VI, 1888; VIII, 1890; XV, 1897; XVII, 1899; XVIII, 1900; XXVIII, 1901; XXXIII, 1905.
- Pivovarský obzor IX, 1933.
- Starobrna 100* (1972) = *Starobrna 100 (1872-1972). 100 let obětavé a poctivé práce*, Brno.
- Zákony a nařízení zemská* (1869) = *Zákony a nařízení zemská pro Markrabství Moravské*, Brno.

Literatura

- BASAŘOVÁ, Gabriela (2011): *České pivo*, Praha.
- BRÄUNER, Julius (1898): *Geschichte und Entwicklungsgang des Brauwesens in Mähren 1848 bis 1898*, in: *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848–1898*, Wien.
- BRETTSCHEIDER, Antonín (1965): *Československé pivovarnictví od konce 18. století do roku 1945*, in: *Sborník pro dějiny přírodních věd 10*, Praha, s. 69–128.
- CIBULKA, Pavel – SPIŠÁK, Jaroslav (2012): *Historie a současnost podnikání na Brněnsku*, Žehušice.
- ČERNOHLÁVEK, Jan (2012): *Jehnice od minulosti k dnešku: sborník statí k výročí 720 let: 1292–2012*, Brno.
- ČIŽMÁŘ, Zeno (2002): *Starobrna 130 let: arcanum boni tenoris animae*, Brno.
- FLODR, Miroslav (2001): *Brněnské městské právo*, Brno.
- GEISSELREITER, Rostislav (1982): *Pivovar Starobrna*, in: *Kvas. Příloha časopisu Kvasný průmysl 7*, s. 1–3.
- HELLER, Hermann (1890): *Mährens Männer der Gegenwart: biografisches Lexicon*, I. a IV. díl, Brünn.
- CHODOUNSKÝ, František (1891): *Příspěvek k dějinám českého pivovarnictví*, Praha.
- CHODOUNSKÝ, František (2005): *Pivovarství*, Praha.
- CHYLÍK, Jindřich (1948): *Přehled dějin moravského průmyslu*, 1. díl, Brno.

K padesátému výročí (1935) = K padesátému výročí Společenstva hostinských a kavárníků v Brně 1885: 15. 4. 1935, Brno.

KORDA, V. – SVOZIL, J. (1962): *90 let pivovaru Starobrno*, in: Kvasný průmysl VIII, č. 11, s. 247–249.

KRATOCHVÍLE, Antonín (2005): *Pivovarství českých zemí v proměnách 20. století*, Praha.

LIKOVSKÝ, Zbyněk (2000): *Pivovary Moravy a rakouského Slezska 1869–1900*, Brno.

LIKOVSKÝ, Zbyněk (2010): *Držitelé, provozovatelé a vedoucí pivovarů Českých zemí 1869–1989*, Praha.

MENŠÍKOVÁ, Miroslava (2008): *Z historie pivovaru v Jehnicích u Brna*, in: Forum Brunense: sborník prací Muzea města Brna, s. 113–123.

Moravský zemský archiv, H 613 První brněnský akciový pivovar a sladovna, Brno (1883) 1889–1945 (1952), prozatimní inventární seznam.

PEŠA, Václav – DRÍMAL, Jaroslav (1973): *Dějiny města Brna*, 2. díl, Brno.

PRACHAŘ, Augustin – NOHÁČEK, Jindřich – TÁLSKÝ, František (1928): *Královo Pole: nástin vývoje do roku 1925*, Brno.

Propinační právo, in: Ottův slovník naučný, XX. díl, 1903, s. 773.

ROZINKOVÁ, Kateřina (2012): *České pivovarnictví a jeho kartelizace 1869–1918*, rigorózní práce, Univerzita Karlova, Praha.

SKUTIL, Jan (1993): *Řečkovice a Mokrá Hora: Z dějin městské části Brna*, Brno.

SMUTNÝ, Bohumír (2012): *Brněnští podnikatelé a jejich podniky: 1764–1948 : encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*, Brno.

SMUTNÝ, Bohumír (2016): *Řemeslná, manufakturní a tovární výroba ve městě Brně, na jeho předměstích a v okolí: podle údajů vceňovacích operátů stabilního katastru v první polovině 40. let 19. století (v rozsahu území pozdější brněnské průmyslové aglomerace)*, Brno.

STAREC, Milan – HOLUB, Petr (2019): *Noback vs. Novák: stavitelé pivovarů*, Praha.

ŠTURSA, Jiří – KAZATEL, Jiří – MRKOS, Jiří (2019): *150 let MHD v Brně*, Brno.

TEŠ, Jiří – CÍCVÁREK, Jiří – ZMIDLOCH, Jan (1992): *Starobrno – zlatý triumf! 1872–1992: značka, která nezestárla*, Brno.

TUŽÍNOVÁ, Radmila (2004): *Blažovické pivovary a lihovar*, in: Blažovický zpravodaj 2, s. 8–9.

ULLMANN, Karel (1948): *Po zavátých stopách mého života*, I. sv., Brno.

VIKTOŘÍK, Michael (2007): *Osudy olomouckých sladoven a sladovnických firem v kontextu vývoje sladovnického průmyslu: (od 60. let 19. století do roku 1948)*, Olomouc.

Zemědělský v Zábrdovicích, in: Internetová encyklopedie dějin Brna (12. 2. 2020). Online: https://www.encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_udalosti&load=2725.

History of the Brno brewing industry from the abolition of propination to the First World War

The history of the Brno brewing industry from the abolition of propination to the First World War provides a view of the development of a dynamically changing industry, which first experienced several years of rapid development, followed by a concentration of production in the form of acquisitions and closures of small plants. After the abolition of propination in 1869 and the consequent freeing up of the market, the industry in the region soon came to be dominated by two large brewery groups, with a few smaller players. One of the dominant companies was the *První*

brněnský akciový pivovar a sladovna [First Brno Stock Brewery and Malt House group], which after a merger in 1889 incorporated the brewery in Staré Brno and a malt house in Brněnské Ivanovice. The other major player was the Moravia group, whose operations were on today's Kotlářská street and in Jehnice and Rosice. Both of these groups originally had Jewish owners, a feature which is discussed in detail in the study, but later came under the control of banking capital, which was merged into one during the First Republic. The concentration of production was accompanied by acquisitions and closures of smaller establishments and the coopting of inns, thereby strengthening their own production. Another key phenomenon was cartelization, which was legal and helped breweries to counteract the disproportionate competitive pressures that prevailed in the market. Notably, the Brno brewery cartel was probably the first of its type in the brewing industry on Czech territory, following the lead of nearby Vienna. Finally, the study focuses on various technological innovations. In this regard, the construction of a unique malting plant at the brewery in Staré Brno, which used modern pneumatic malting, is worthy of mention. The brewery thus soon became the largest brewery in Moravia, strengthening its position during individual crises, which was also true in periods outside the time line of this study.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

